

Tijdschrift over volkscultuur en immaterieel erfgoed

Traditie

**Tatoeages als
levend erfgoed**

**Het Zeeuwse
Paeremes**

**Ambachtelijk
stroopstoken**

Woonwagencentrum Beukbergen

**DIT
ZIJN
WIJ**

DE 100 BELANGRIJKSTE TRADITIES VAN NEDERLAND

Ineke Strouken

STANDAARDWERK OVER TRADITIES VAN NU

Dit Zijn Wij, Ineke Strouken

ISBN 978 90 79399 19 2

Prijs € 22,50

288 pagina's geheel in kleur

Pharos uitgevers

Nederlands Centrum

voor Volkscultuur en

Immaterieel Erfgoed

www.volkscultuur.nl

www.pharosuitgevers.nl

Niet klompen en tulpen zijn bepalend voor de Nederlandse identiteit anno 2010, maar Sinterklaas en Koninginnedag. Het is één van de opvallende uitkomsten van een groot-scheepse enquête die door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed werd gehouden over de beleving van onze tradities.

Tradities vormen de culturele bagage die iedereen van huis meekrijgt. Het is de cultuur die van generatie op generatie wordt doorgegeven. Als je onze gezamenlijke tradities kent, ken je de Nederlander. Dat was dan ook het grote belang van bovengenoemde enquête, waaruit een betrouwbare en representatieve top 100 van Nederlandse tradities is voortgekomen.

In 2009 deed het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed onderzoek naar de belangrijkste tradities in Nederland. Iedereen kon meedoen door zijn of haar tien belangrijkste tradities in te sturen. De honderd meest genoemde tradities worden met hun historische achtergronden beschreven in DIT ZIJN WIJ. Waarom eten wij beschuit met muisjes bij een geboorte en wat is luilak voor feest?

**DIT ZIJN WIJ is te bestellen door
€ 22,50 over te maken op 810806
ten name van het Nederlands
Centrum voor Volkscultuur
onder vermelding van
DIT ZIJN WIJ.**

DE 'HOEDENTRADITIE' OP PRINSJESDAG

Al een paar jaar wachten wij op het moment dat Nederland de UNESCO Conventie Immaterieel Erfgoed ondertekent. Dat moment zit er nu aan te komen. Naar verwacht zal Staatssecretaris Halbe Zijlstra in het komend voorjaar de conventie ratificeren. Op Prinsjesdag – zelf ook immaterieel erfgoed – zullen wij er meer van horen. Voor ons komt dat tijdstip heel goed uit. Immers volgend jaar hebben wij uitgeroepen tot Jaar van het Immaterieel Erfgoed.

Erfgoed is een breed begrip, dat staat voor alles dat is overgeleverd uit het verleden. Vaak denken wij bij erfgoed aan materieel erfgoed, bijvoorbeeld een bijzonder historisch gebouw dat mensen graag willen behouden voor de toekomst. Maar je kunt ook denken aan tradities en rituelen die ons na aan het hart liggen, omdat wij ze van huis uit hebben meegekregen en ook weer aan onze kinderen willen doorgeven. UNESCO noemt het immaterieel erfgoed, maar je zou het ook levend erfgoed kunnen noemen. Erfgoed dat leeft in de harten van mensen van nu.

Door het ondertekenen van de conventie immaterieel erfgoed verplicht Nederland zich om het eigen immaterieel erfgoed in kaart te brengen, te documenteren en om maatregelen te nemen om het te beschermen (*safeguarden*). In praktijk betekent het dat Nederland een nationale en een internationale lijst van immaterieel erfgoed gaat samenstellen. Voor de organisaties die zich met immaterieel erfgoed bezig houden, bestaat dan de kans om het label 'belangrijk immaterieel erfgoed' te krijgen. Daarmee wordt het voor hen gemakkelijker om hun immaterieel erfgoed te beschermen en door te geven aan volgende generaties.

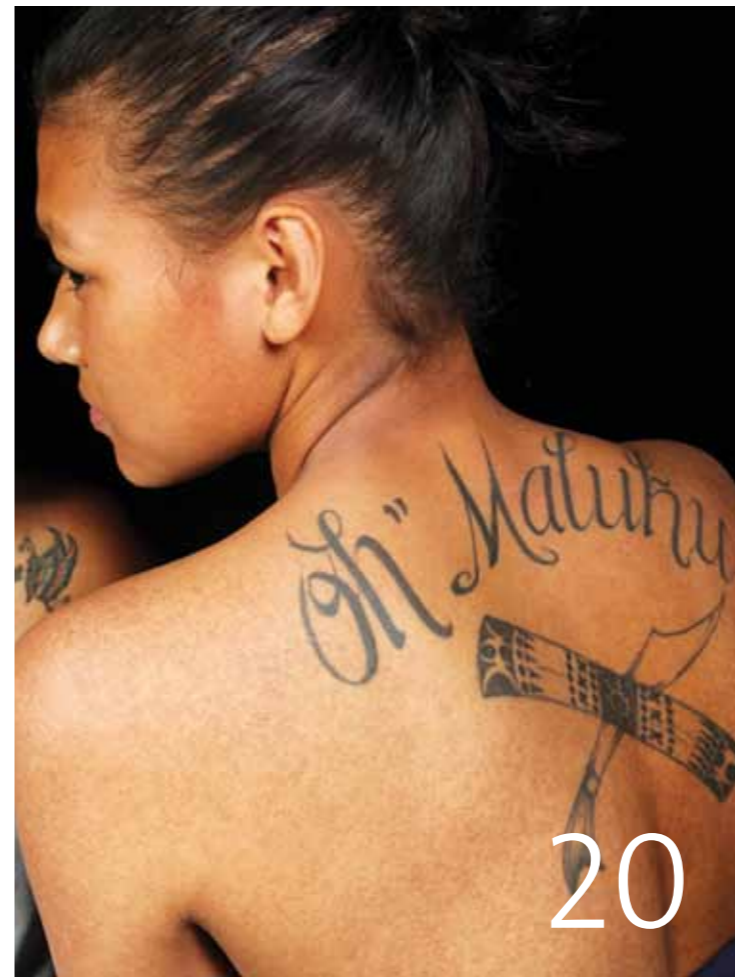
Om het label immaterieel erfgoed te krijgen, moeten organisaties nadenken over de levensvatbaarheid van hun traditie, de knelpunten in kaart brengen en een beschermingsplan maken. Voor sommige tradities is dat belangrijker dan voor andere tradities. Sinterklaas loopt immers nog geen kans om te verdwijnen, terwijl het Nieuwjaarslepen al bijna verdwenen is. De conventie vraagt met andere woorden van organisaties dat ze de zorg voor hun erfgoed opzetten. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed heeft inmiddels een aantal voorbeeldprojecten opgezet om organisaties te helpen om een *safeguardingsplan* te maken.

Het Jaar van het Immaterieel Erfgoed moet de Nederlandse bevolking bewust maken van het belang van immaterieel erfgoed. De voorbereidingen voor het Jaar van het Immaterieel Erfgoed verlopen goed. Inmiddels is de website www.jaarvanhetimmaterieelerfgoed.nl klaar en kunnen organisaties zich opgeven om deel te nemen. Iedereen wordt gevraagd om na te denken wat hij of zij belangrijk immaterieel erfgoed vindt en ons dat door te geven. De komende tijd zult u in *Traditie* hier nog veel over horen.

Ineke Strouken
Ineke Strouken, hoofdredacteur

34

20

Inhoud

De laatste ambachtelijke stroopstoker	6
Worteltjes van Oranje	14
Tatoeages als levend erfgoed	20
Het Zeeuwse Paeremes	28
Woonwagencentrum Beukbergen	34
Zigeunermuziek	40
Bermrouw en bermmonumenten	44

28

In elk nummer

JAAR VAN HET IMMATERIEEL ERFGOED	3
NIEUWS: EVENEMENTEN	13
OPMERKELIJK: STIERS WREEDHEID	19
NIEUWS: BOEKEN	27
INGEZONDEN: THIRZA IN DRACHT	33
NEEM EEN ABONNEMENT	33
NIEUWS: DOOD	49
IN HET VOLGENDE NUMMER	50
COLOFON	50

6

14

40

44

De laatste ambachtelijke stroopstoker

In een oude hooisluur in Eckelrade (Limburg), die is omgetoverd tot stroopstokerij, hangt de warme, zoete geur van fruit en karamel. Uit de grote koperen ketel stijgen wolken witte damp op en uit die mist doemt een man op die langzaam in de ketel roert.

In de ketel pruttelt een glanzende, amberkleurige massa. De man is Mart Vandewall, de enige die in Nederland nog stroop maakt op ambachtelijke wijze en daar zijn brood mee verdient.

Stroop

Tekst en foto's
Dorien Dijkhuis

◀ STROOPSTOKEN IS EEN
EEUWENOUDE BEROEP.
HET IS EEN TRADITIE DIE
UNIEK IS IN DE WERELD.

Het begon met een zwart-witfoto die hij als klein jongetje zag. Daarop stond een stroopmaker in de poort van zijn stokerij in de verte te staren. De stoom die van de ketel afkwam, dampte om hem heen naar buiten. 'Dat beeld van die man in de mist van stoom fascineerde me', vertelt Mart Vandewall. 'Er ging een hele wereld achter schuil. Die foto is me altijd bijgebleven.'

Nieuw leven inblazen

Ondanks die vroege fascinatie duurde het nog heel wat jaren voordat hij echt stroopmaker werd. Dat uiteindelijk gebeurde, had twee oorzaken. Mart en zijn vrouw Maria hadden een fruitteeltbedrijf. Behalve klein fruit, zoals aardbeien, verkochten ze appels en peren uit hun monumentale, biologische hoogstamboomgaard. Daar stonden fruitbomen van meer dan honderd jaar oud. Vroeger waren er daar heel veel van in Nederland. Vooral in Limburg. Ze dienden als beschutting voor huizen en hoeses en als bescherming tegen de wind voor het vee. Ze bestonden uit verschillende soorten oude appel- en perenrassen met prachtige namen als Schaapsneuzen, Klumpkes, Brederodes, Bongertjes en Suikerperen. Na de oorlog werden de hoogstamboomgaarden veelal geroid en vervangen door monocultuur appels en peren.

Maar Mart en Maria Vandewall hadden dus nog een monumentale hoogstamboomgaard, waaruit zij appels en peren verkochten. En nog biologisch ook. Fruit met kleine oneffenheden kon niet worden verkocht. Zonde, vonden zij. Dus dachten ze na over manieren om dat fruit toch te verwerken tot een verkoopbaar product. Tegelijkertijd speelde er iets anders mee, zegt Mart Vandewall: 'In 1978 hield de laatste Nederlandse ambachtelijke stroopstoker ermee op. Daarmee stond het eeuwenoude ambacht op het punt uit te sterven. Ik wilde het nieuw leven inblazen. Om zowel het volkcultureel erfgoed als de smaak van ambachtelijk gestookte stroop te behouden voor de toekomst.'

◀ **AMBACHTELIJK GEMAAKTE STROOP WORDT GEMAAKT VAN BIOLOGISCH FRUIT.**

In sommige dorpen zelfs wel tien. Het was een breed verbreide huisnijverheid.

Hoe het kan dat er alleen in dit gebied zoveel stroop werd gemaakt en verder nergens, weet Mart Vandewall niet precies. Het feit dat het gebied veel later ontsloten is dan de rest van Nederland heeft er zeker mee te maken. De gehuchten waren erg geïsoleerd.

Daarnaast speelde waarschijnlijk ook de feodale structuur van Limburg een rol. Steeds kreeg het gebied andere machthebbers: de Spanjaarden, het bisdom Luik, de Oranjes... Vandewall: 'De mensen die hier woonden moesten voortdurend dansen naar de pijpen van een nieuwe heerser. Ze waren heel sterk op zichzelf aangewezen. Je had in die tijd geen gerichte fruitteelt zoals nu. Als kleine boer had je wat vee en wat hoogstambomen. Met wat het land bracht moest je zien te overleven. Stroop was de manier bij uitstek om appels en peren te conserveren. Fruit levert suikers en koolhydraten, een ideale energiebron om de winter door te komen.'

Proeven en nog eens proeven

Vanochtend vroeg goot Mart Vandewall een laagje water in de achterste van de twee koperen ketels die er in zijn stokerij staan. Daarna vulde hij hem laagsgewijs met achthonderd kilo peren en appels die hij nauwkeurig had geselecteerd op rijpheid en ras en legde er doeken overheen.

Vandewall: 'Door de ketel te verhitten vormt de laag water op de bodem stoom die de celwanden van het fruit na zo'n uur of vier doet barsten. Tijdens het koken van het fruit moet je als stoker het vuur goed regelen om aanbranden te voorkomen. Na het koken gaat de fruitpulp in deze houten perskuip.'

Door een kaasdoek stroomt het sap uit de pers in een bak. Met een emmer schept Mart Vandewall het sap in de ketel op het vuur waar het langzaam indikt. Hij begint weer te roeren. Net zo langzaam als net. Het heeft haast iets meditatiefs.

Bij Wiertz en later nog bij twee andere leermeesters leerde hij de kneepjes van het vak: hoe je appels en peren in een bepaalde verhouding bij elkaar doet, kookt, perst, opvangt en opnieuw kookt zodat de pectines loslaten en er zo een zoete stroperige massa ontstaat. 'De techniek van stroop maken is simpel', zegt hij. 'Dat kan in wezen iedereen. Maar de perfecte smaak, daar gaat het om. Een goede ambachtelijke stroop moet smaken naar karamel, een vleugje kruidigheid en de aroma's van het fruit. Die smaak zit hem in de keuze van verschillende appel- en perenrassen, het juiste rijpmoment, de verhouding zoet-zuur, het spel met het vuur.

Leermeester

Maar stroop maken kun je niet zomaar. Dus ging Mart Vandewall op zoek naar een leermeester. 'Ik klopte aan bij de Vlaamse stroopmaker Wiertz. Maar die wilde niets weten van een leerling. Hij leerde het vak alleen aan zijn zoon, zei hij. Maar ik gaf niet op. Ik wilde het te graag. Uiteindelijk ging hij overstag, omdat hij zag dat het me zo boeide.

'Ik leer het vak alleen aan mijn zoon en aan jou, maar verder aan niemand', zei hij. Uiteindelijk ben ik zes jaar bij hem in de leer geweest.'

'Ambachtelijke stroop is zoveel meer dan appels en peren', zegt hij. 'Stroop is ook geschiedenis. De geschiedenis van de kleine boeren die arm waren, maar zich niet lieten kisten en zo inventief waren om het fruit uit hun boomgaarden te

conserveren om zo een verkoopbaar product te hebben dat ze ver na het appel- en perenseizoen konden verkopen.' Het fascinerende aan de geschiedenis van het ambacht vindt Mart Vandewall dat het alleen maar voorkomt in het Zuid-Limburgse heuvelland en de aangrenzende gebieden in Duitsland en België (Belgisch Limburg en het Land van Hervé). In elk dorp of gehucht zat wel een stroopstoker.

Je moet de smaakeigenschappen van de verschillende rassen in de diverse stadia van rijpheid leren kennen. Dat doe je door te proeven, proeven en nog eens te proeven. Neem een Doyenne de Comice-peer. Die heeft een heel mooie smaak, maar niet zoveel body. Inmiddels weet ik uit ervaring dat ik daar vroeg geplukte en dus pectinerijke en een beetje rauw smakende goudrenetten bij moet doen om de perfecte smaakcompositie te creëren. Na al die decennia experimenteren, weet ik exact wat het effect van elke peer of appel is op het eindresultaat.'

Van vader op zoon

Er is nooit een gilde geweest van stroopstokers. Daarom zijn er bijna geen geschreven documenten over het ambacht te vinden. De recepten en het ambacht gingen over van vader op zoon. Pas in de Franse tijd werd er het een en ander gedocumenteerd toen Napoleon de burgerlijke stand invoerde en beroepen registreerde. Wat we weten over stroop maken en stroopmakers komt uit kookboeken uit kloosters. Uit familiearchieven blijkt in ieder geval dat er in 1750 een stroopsto-

ker de suikerbiet introduceerde, ontstond de 'rinse appelstroop', die tot op de dag van vandaag van appels en suikerbiet gemaakt wordt.

Authentieke bereidingswijze

Rond 1900 kwam er een omslag van kleinschalige ambachtelijke naar fabrieksmatige stroopbereiding. Na de Tweede Wereldoorlog nam de fabrieksmatige stroopproductie steeds verder toe en verdwenen er steeds meer ambachtelijke stroopstokers. In Duitsland verdween het vak helemaal. In Nederland bleef alleen Vandewall over en in België zijn nog een stuk of tien stroopstokers. Mart Vandewall draait het vuur onder de ketel een beetje lager. 'De authentieke bereidingswijze wordt gekenmerkt door een aantal eisen: het is een ononderbroken procesgang en er is rechtstreeks contact tussen het vuur en de ketel. De samenstelling van het recept, een afgewogen mix van appels en peren met een diversiteit aan aroma's en variatie in suiker-, zuur- en pectinegehalte, is de basis voor het bereiken van de gewenste structuur en smaak.'

Mart Vandewall: 'Ik wil de smaak van de stroop en het ambacht van het stroopstoken bewaren voor de toekomst.'

ker het ambacht van zijn vader had overgenomen. In dat jaar werd het beroep voor de eerste keer genoemd. Maar aangezien hij het vak van zijn vader overnam, moet het daarvoor al hebben bestaan. Pas rond 1850 kwam de gewoonte in zwang om ook stroop voor anderen te maken.

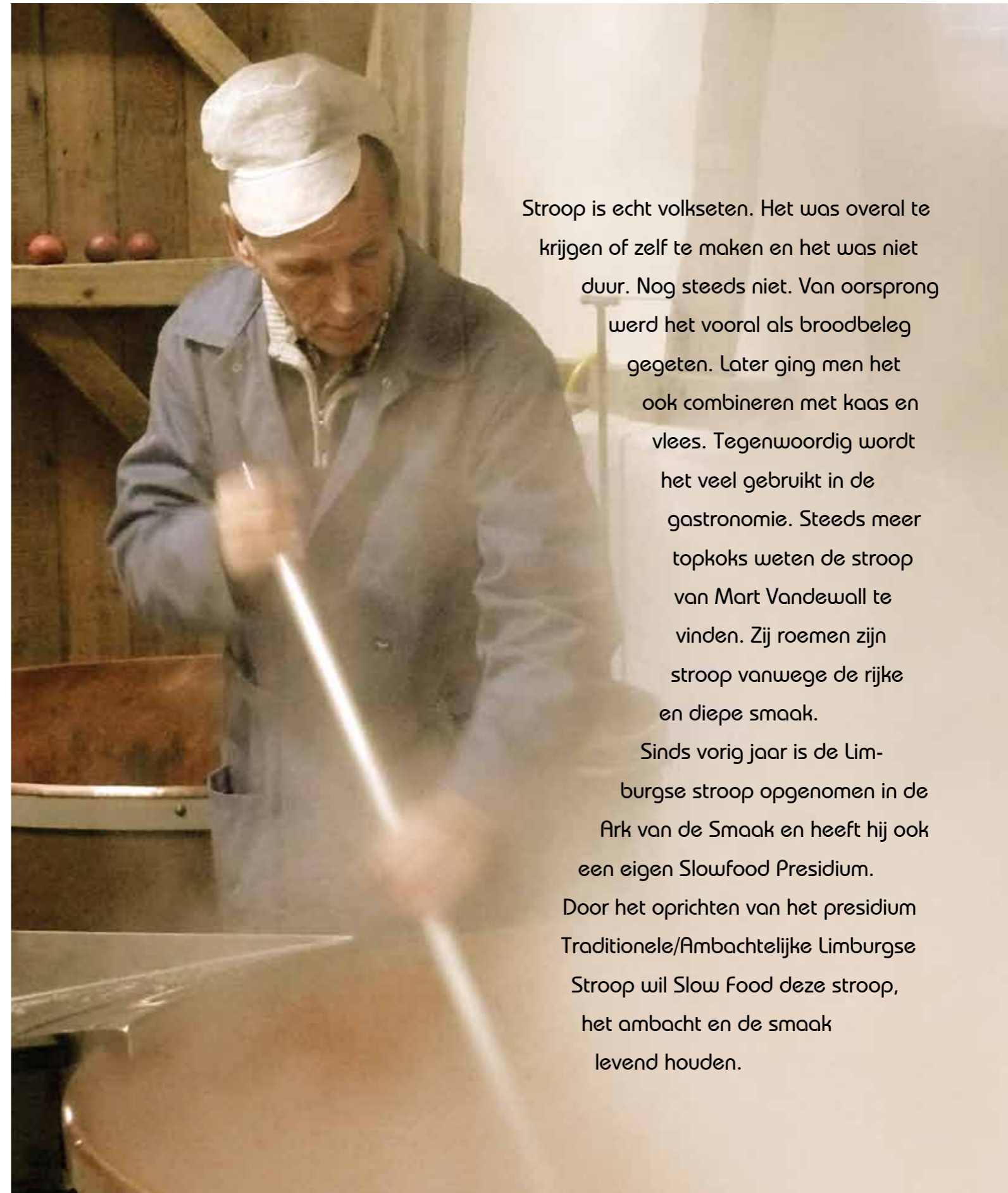
'Elke stokersfamilie had haar eigen recept', vertelt Mart Vandewall. 'De streek was medebepalend. Hier in de omgeving had je bijvoorbeeld veel goudrenetten terwijl het een paar kilometer verderop in Mechelen bulkte van de sterappels. Daar waren ze dus dol op sterappelstroop. Hier in de buurt van Eckelrade moesten ze er niets van hebben. Hier zwoeren ze bij goudrenetten.'

Limburgse stroop is van oudsher wat zuurder van smaak dan de Belgische waar ze tachtig procent peren gebruiken en twintig procent appels. In Nederland is dat zestig-veertig. Toen Napoleon een verbod instelde op de import van riet-suiker van buiten zijn imperium en als alternatief voor sui-

'Ik stook op een ambachtelijke manier stroop. Als ambachtelijke stroopstoker hou ik me niet aan een strak recept. Ik kies mijn fruit op basis van ervaring, maar weeg niet alles exact af. Soms bijt ik in een appel of een peer om te proeven en te voelen hoe rijp hij is. Op die manier bepaal ik de smaak, de structuur en de kleur van de stroop. Die wijkt van dag tot dag en van maand tot maand wat af. Ik gebruik ook altijd biologisch geteeld fruit. Dat geeft een andere structuur en een andere smaak. Ook de rechtstreekse verhitting van ambachtelijke stroop doet iets met de smaak. De suikers caraméliseren namelijk op een andere manier. En dan is er nog een factor: ik gebruik grof gezeefd sap. Dat bevat veel meer vezels die de stroop een diepere smaak geven.'

In de ketel kruipen

Hij steekt een grote koperen lepel in de ketel, schept hem vol stroop en kijkt aandachtig hoe hij terugstroomt in de ketel. 'Zie je?', zegt hij. 'Aan de manier waarop de stroop aan de

Stroop is echt volkseten. Het was overal te krijgen of zelf te maken en het was niet duur. Nog steeds niet. Van oorsprong werd het vooral als broodbeleg gegeten. Later ging men het ook combineren met kaas en vlees. Tegenwoordig wordt het veel gebruikt in de gastronomie. Steeds meer topkoks weten de stroop van Mart Vandewall te vinden. Zij roemen zijn stroop vanwege de rijke en diepe smaak.

Sinds vorig jaar is de Limburgse stroop opgenomen in de Ark van de Smaak en heeft hij ook een eigen Slowfood Presidium. Door het oprichten van het presidium Traditionele/Ambachtelijke Limburgse Stroop wil Slow Food deze stroop, het ambacht en de smaak levend houden.

▲ MART VANDEWALL IS DE LAATSTE AMBACHTELIJKE STROOPSTOKER VAN NEDERLAND DIE MET STROOP MAKEN DE KOST VERDIENT.

lepel blijft hangen zie je of hij de juiste structuur heeft. 'Vlaggen' noemen wij stroopmakers dat. We kijken hoe de stroop 'vlagt'. Nu valt de stroop in een rechte straal naar beneden. Maar straks als hij goed is, blijft hij meer aan de lepel hangen en valt hij trager naar beneden, in de vorm van een driehoek, langzaam wapperend als een vlag.' Dan zegt hij: 'Kijken is trouwens niet genoeg. Natuurlijk kun je berekenen wanneer de stroop klaar is door te kijken naar de kleur, de consistentie, de structuur, de geur en de tijd dat hij op het vuur staat. Maar als je echt goede stroop wilt maken, moet je het echt helemaal in je opnemen. Je moet als het ware zelf stroop worden, in die ketel willen kruipen. Alleen dan wordt hij perfect.'

Niets verloren

Wat Mart Vandewall mooi vindt aan het ambachtelijke stroop maken is dat er niets verloren gaat. 'Vroeger lieten ze

de schillen die na persing achterbleven drogen in de warme oven. Die gebruikten ze dan als veevoer voor de koeien. Vroeger hadden de boeren nooit alleen maar vee of alleen maar fruit zoals tegenwoordig. Je had altijd een beetje van beide. Zo werd alles gebruikt en hergebruikt. Wij doen dat ook. Een gedeelte van de achtergebleven pulp wordt verwerkt tot compost en een ander gedeelte gaat naar een boer die het aan zijn jongvee voert. De mest van die biologische koeien komt weer op ons land om het te bemesten en met de compost bevruchten we het land. Op die manier creëren we een gesloten kringloop en raakt de grond niet verschaald of uitgeput.'

De rest van het fruit komt allemaal terecht in de stroop. Er wordt ook niets aan toegevoegd. Geen suiker, geen kleurstoffen en geen aroma's. De stroop van Mart Vandewall is puur fruit.

Die duurzame gedachte strekt zich nog veel verder uit. De materialen die Mart Vandewall gebruikt zijn bijna allemaal tweedehands. De ketel komt uit een oude stokerij, de afzuiger diende als warmtetoevoer in een kerk, het spoelkeukentje komt uit een oud klooster in Mechelen en de kast waarin de afgevlude potjes stroop staan opgesteld, komt uit het ziekenhuis in Maastricht. Niets gaat verloren. 'Ook de kennis en het ambacht niet', zegt hij. 'Onze zoon Magiel is sinds een paar jaar mede-eigenaar. Doordat hij het vak van mij overneemt, blijft zowel het ambacht als de unieke smaak behouden voor de toekomst. Dat vind ik heel waardevol.'

Wapperend als een vlag

Rijen lege glazen potjes staan naast de ketel in slagorde opgesteld om te worden afgevlud. Met trage bewegingen roert Mart Vandewall door de massa die steeds een beetje dikker wordt. Damp stijgt op en wolkt om hem heen. Hij staart in de stroop. Er gaat iets rustgevends van zijn handelingen uit. Ineens is het heel goed voor te stellen hoe gefascineerd hij ooit raakte door die oude foto van de stroopstoker in de deuropening van zijn stokerij. Misschien lijkt hij nu zelf wel op die stroopmaker zonder dat hij het weet. Dan steekt hij opnieuw de lepel in de pruttelende massa. Als hij hem omhoog haalt en leeggiet, blijft de stroop heel even aan de lepel hangen en stroomt dan wapperend als een vlag terug in de ketel. Even is alleen het geluid te horen van het borrelen van de stroop op de bodem van de ketel. Dan knikt hij en zegt hij glimlachend: 'Ja. Zo moet het zijn. Zo is de smaak helemaal in balans.' 🍷

◀ EEN AFGEWOGEN MIX VAN APPELS EN PEREN MET EEN DIVERSITEIT AAN AROMA'S EN VARIATIE IN SUIKER-, ZUUR- EN PECTINEGEHALTE BEPAALT DE SMAAK EN STRUCTUUR.

FLAEIJELFEEST

Een flaeijel is een dorsvlegel en het Flaeijelfeest is een groot cultuurhistorisch evenement waarbij op de authentieke wijze wordt geoogst. Nieuwehorne verandert dan voor één dag in een openluchtmuseum, waarbij 450 vrijwilligers laten zien hoe er vroeger geleefd werd. De dorpsstraat gaat terug naar 1920 met een school, bakkerij, kruidenier, fietsenmaker, boerenleenbank, slagerij, dorpscafé,

Het Flaeijelfeest is op 24 september in Nieuwehorne (www.flaeijel.nl)

naai-atelier, kapper en boerenwoning. Er is een optocht met een postkoets, bereden politie, een vorkjesschudder, een scharensliiep, oude motorfietsen, en paarden natuurlijk. Daarnaast zijn er demonstraties, oude ambachten, ouderwetse wedstrijden, een nostalgische kermis en een tentoonstelling.

Dit jaar wordt de oude traditie van de zandrapen van het naastgelegen dorp Katlijk in ere hersteld. Katlijk stond bekend om zijn bijzonder smakelijke zandrapen. Tot 1950 kwamen de 'raapteppers' jaarlijks deze gele knollen rapen voor hun vee en voor zichzelf.

Postkantoren

Het postkantoor is Nederlands cultuurgood dat ophoudt te bestaan. Het traditionele postkantoor is niet meer levensvatbaar. Door de sluiting verdwijnen vele arbeidsplaatsen. De medewerkers van het postkantoor zijn trots op het werk dat zij doen. Het gemiddeld aantal dienstjaren is dertig jaar. Het contact met de klanten is heel belangrijk. Maar ze komen niet alleen voor een postzegel of het versturen van een pakketje, maar ook voor het sociale contact. Na tweehonderd jaar komt er een eind aan het instituut postkantoor. Marlies Swinkels fotografeerde de medewerkers, die postkantoren groot hebben gemaakt.

De fototentoonstelling *Trouwe dienst, over het verdwijnen van alle zelfstandige postkantoren in Nederland* is van 10 november tot en met 4 december te zien in de Melkweg Galerie, Lijnbaansgracht 234a in Amsterdam (www.melkweg.nl)

Wereldierendag wordt gevierd op 4 oktober. Dat is de sterfdatum van de middeleeuwse heilige en dierenvriend Franciscus van Assisi (1182-1226). Franciscus is de stichter van de orde der Franciscanen en hield zoveel van dieren dat hij ze met 'broeder' of 'zuster' aansprak. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden overal in Europa verenigingen opgericht tot bescherming van dieren. Op een congres in Wenen – in 1929 – werd besloten een wereldierendag in te stellen om de behandeling van dieren aan de kaak te stellen. In die tijd ging men veel ruwer met dieren om dan tegenwoordig. Zo werden honden gebruikt om de kar te trekken of een molen aan het draaien te houden. Ook waren hanengevechten populair. Het doel van deze dag was om mensen bewust te maken dat dieren ook levende wezens zijn en gevoel hebben. Vanaf 1960 is dierendag ook de campagnedag van de dierenbescherming. Op veel plaatsen in Nederland zijn er kleine evenementen.

Worteltjes van Oranje

Tekst en foto's Karin Vaneker

Dutch design avant la lettre

De oranje wortel is ontstaan in Nederland en is een kruising van wilde, witte wortelsoorten uit het Middellandse Zeegebied en gekleurde soorten uit Afghanistan en andere delen van het Midden-Oosten. Vanaf de Middeleeuwen verspreidt wortelzaad zich via Spanje en Italië over Europa. Tot die tijd is de wortelooft uit de moestuin niet uniform, maar heeft deze een scala aan uiteenlopende kleuren die variëren van paars, rood, wit, oranje tot geel. Pas nadat vaderlandse tuinders op grote schaal de bos-, was- en winterpeen zijn gaan veredelen en telen, veroveren oranje wortelen de wereld.

In 1554 verschijnt het eerste Nederlandse kruidboek van Rembert Dodoens (1517-1585) met beschrijvingen van een groot aantal planten die de botanicus zelf onderzoekt en beschrijft. *Cruydt-Boeck* bevat uitgebreide beschrijvingen en afbeeldingen van Geel Peen, Roode Peen/Caroten en Wilde Peen oft Vogelsnest. Geel Peen, een geel-, oranjeachtige wortel en (diep)Roode Peen/Caroten worden in de moestuin verbouwd en '...in die spijs ghebruyct gheven redelick goet voetsel'. De wilde Peen, zo schrijft Dodoens, groeit langs de randen van velden en wegen of op onbebouwde stukken grond.

Tien jaar eerder, in 1544, wordt de elfjarige Duitse graaf Willem van Nassau (1533-1584) eigenaar van het kleine Zuid Franse prinsdom Orange, eeuwenlang een centrum voor de sinaasappelhandel. Willem erft tegelijkertijd de titel prins van Oranje ofwel prins sinaasappel. Het Franse woord *orange*, en het Spaanse *naranja*, het Italiaanse *arancia* en het Engelse *orange* zijn geleend van het Sanskriet en afkomstig van *narangah* (sinaasappel) waaraan ook de kleur oranje haar naam ontleent.

De emancipatie van oranje

Tot circa 1500 bestaat er geen speciaal woord voor oranje, een secundaire kleur die zich in het kleurenspectrum tussen rood en geel bevindt. Tot de zestiende eeuw werd oranje meestal met geel, rood of geelrood aangeduid. Een zelfstandig woord voor de kleur oranje wordt omstreeks 1512 voor het eerst gesigna-

leerd aan het Engelse hof van Hendrik de Achtste. Bij ons wordt oranje omstreeks het midden van de zestiende eeuw de livreekleur van de prins van Oranje en emancipeert tot een kleur van betekenis. Aanhangers van het toekomstig vorstendom gaan oranje sjerpen en vaandels dragen en aan het einde van de zestiende eeuw zijn oranje, wit en blauw ofwel oranje-blanje-bleu (soms: ranje-blanje-bleu) de kleuren van de prinsenvlag en later ook van de eerste vlag van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Na de moord op Willem van Oranje (1584) en de oprichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588) krijgt de kleur in ons land grotere politieke en symbolische, ofwel oranjegezinde betekenis. En zoals uit het Oudnederlandse spreekwoord blijkt 'Oranje in 't hart, zei de boer, en hij stak eene gele peen op zijn hoed', ontsnappen ook wortelen niet aan de oranjekoorts en worden gezien als symbool van vaderlandslievend- ofwel Oranjegezindheid.

Wortelkunde

Botanisten rekenen de *Daucus carota sativus*, zoals oranje wortelen in het Latijn door het leven gaan, tot de scherm-bloemfamilie (Latijn *Apiaceae* of *Umbelliferae*). Deze kruidachtige planten groeien in gematigde klimaten en worden behalve als voeding en specerij sinds jaar en dag ook voor medicinale doeleinden gebruikt. Behalve gecultiveerde *sativus* soorten, worden ook de wilde wortel (*Daucus carota*), pastinaak (*Pastinaca sativa*), peterselie (*Petroselinum crispum*),

dille (*Anethum*) en selderij (*Apium graveolens*) tot deze plantfamilie gerekend met ongeveer 3500 wilde en gecultiveerde familieleden.

Van de Peen en de Karote

In de Klassieke Oudheid worden wortelen weliswaar voor huishoudelijk gebruik geteeld, maar de oranje bos-, waspeen en winterwortel, zoals wij die nu kennen, zijn dan nog niet uitgevonden. Lang hebben wortelen uit de groentetuin geen uniforme kleur. Pas nadat in ons land voldoende kennis is opgebouwd over de plant en de zaadveredeling ontstaat de huidige oranje uniformiteit. Vanwege het groot aantal familieleden en het gebrek aan uniformiteit bestaat sinds eeuwen chronische spraakverwarring over het uiterlijk en de benaming van wortelachtige planten die sinds mensenheugenis als medicijn en voedsel worden verbouwd en verzameld. In oude Griekse en Latijnse manuscripten van plantkundigen en medici worden beschrijvingen stevast onder een groot aantal uiteenlopende namen beschreven die variëren van *pastinaca*, *daukos*, *karo*, *philon* (*philtron*) tot *carota*. Bij ons staan de witte-, gele-, rode- en oranjeachtige wortelen, die hier al minstens sinds de middeleeuwen worden verbouwd, in de literatuur en de volksmond eeuwenlang bekend als pastinaak, pee(n), moor, karote en pote. Wel wordt sinds jaar en dag onderscheid gemaakt tussen wilde en gecultiveerde wortelrassen. De overgrootvader van de huidige consumptiewortelen is de wilde wortel met

een kleine dunne wortel. Vanwege de bittere smaak, wordt die al in de klassieke oudheid door schrijvers Athenaeus, Galenus, Plinius en Dioscorides het meest geschikt geacht als medicijn. Wortelen, die in de moestuin werden verbouwd, gebruikten de oude Romeinen in de keuken als ingrediënt in gerechten.

Bij de Egyptenaren werden groenten aan de goden geofferd. Apollo, één van de belangrijkste Griekse goden, kreeg rapen in lood, bieten in zilver en radijs in goud aangeboden. Toch hebben wortelen in

witte peen – de voorlopers van de huidige worteltjes van oranje – en wilde wortelen regelmatig uitgebreid en systematisch genoemd. In ons land zijn groentemarkten aan het begin van de zeventiende eeuw sterk in opkomst. Vanwege de stijgende vraag naar groenten, ontstaan overal in Amsterdam groentemarkten en in de loop van dezelfde eeuw zelfs speciale wortelmarkten.

Bredero (1585-1618) één van de bekendste zeventiende-eeuwse auteurs, woonde in Amsterdam pal naast de markt. Wars van hoogdravende taal, spreken de personages in zijn komedie *Moortje* (1615) het volkse Nederlands van die tijd. 'Wat

groenluiden vervoeren de oogst vaak per boot naar de vele markten in de stad. Groenten als kool, rapen en wortelen worden per groenteschuit bijvoorbeeld vanuit de omgeving van Utrecht, Leiden, Haarlem en Hoorn aangevoerd.

In de Gouden Eeuw stijgt de vraag naar verfijnde groenten met name bij de gegoede burgerij zienderogen. Professionele tuinders die inspelen op de vraag gaan steeds vaker luxueuze groenten als bloemkolen, kropsla en speciale wortelrassen telen. Met name in de omgeving van Hoorn groeit het veredelen en telen van verfijndere wortelrassen in de loop van de tijd uit tot een specialiteit. Sterker, de inwoners van de stad worden na verloop van tijd zelfs met de spotnaam 'wortelen' aangeduid.

Leidse Peen

In het *Huishoudelijk Woordenboek*, de populairste encyclopedie voor de landbouw en huishoudelijk gebruik uit de achttiende eeuw, beschrijft de auteur Noel Chomel (1632-1712) maar liefst vijf soorten gemeene (gewone) geele wortel of peen die als groente worden verbouwd. Als eerste noemt Chomel de meest gangbare soort, de Leidse geele wortel, en op de vijfde en laatste plaats, staat de kleine oranje gekleurde wortel, doorgaans vroege Hoornse wortel genoemd. De Leidse en Hoornse wortel verschillen in de beschrijving van Chomel van elkaar in gedaante, grootte, smaak en kleur. De kleine Hoornse is bij het volk weliswaar minder in trek dan de grovere Leidse peen. De Hoornse worteltjes hebben een korte groeiperiode, zijn smakelijk en zeer aangenaam voor het oog en de keurige tafels en tongen van de gegoede burgerij, volgens Chomel. Daarmee classificeert Chomel de worteltjes uit Hoorn als exclusiever dan de volkse Leidse peen. Daarnaast beschrijft hij de meest gangbare bereidingswijzen van deze gemeene peen, die in stukken wordt gestoofd, maar ook samen met rund of schapenvlees wordt gekookt of in Gelderse hutspot wordt gebruikt. Jonge kleine Hoornse worteltjes zijn, aldus Chomel, het smakelijkst in soep.

zel je hebben Liefstentje? Pinsternaak'len, Bietwort'len of krotten? Kijk, dat hartje is 'esloten, ik heb warmisje en groen toekruidje daarbij, En Horense wortelen en raapjes, ze smaken als emmerappelen en rijsenbrij.' [Wat wil je hebben, liefste? Pastinaken, beetwortelen of bieten? Kijk, dat hartje is gesloten, ik heb warmoes en groen toekruid, En wortelen uit Hoorn en raapjes, ze smaken als amberappelen en rijstebrij.] In Bredero's wandeling over de markt komt een groot aantal groenten voorbij. Ze zijn niet alleen afkomstig uit de warmoezerijen in de naaste omgeving van de stad, maar ook uit tuinbouwgebieden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. De

de klassieke oudheid en literatuur geen rituele functie en symbolische betekenis. Wel wordt de medicinale werking van wilde wortelen (*Daucus carota*) en met name wortelzaad, geassocieerd met allerlei vrouwen- en mannenkwaaltjes die variëren van pijnlijk urineren, pleuritis tot waterzucht en worden wortelen gebruikt als ontstekingsremmer en *afrodisiacum*.

Hoornsche worteltjes

In de literatuur, kook- en tuinboeken, die vanaf de zestiende eeuw steeds vaker verschijnen, worden geen oranje wortelen beschreven, wel worden gele, rode en

Recept

Wortelsoep

Benodigheden:

500 gram (winter-)wortel
1 grote aardappel
1 grote ui
½ theelepel gemberpoeder
2 lepels olijfolie
1 liter bouillon
5 bolletjes stemgember
1 lepel gembersiroop
1 lepel curryketchup
1 lepel crème fraîche
1 lepel peterselie
naar behoefte peper, zout en suiker

De wortels en aardappel schillen en snijden. De ui schoonmaken, kleinsnijden en met het gemberpoeder in de hete olie licht fruiten. De wortels en aardappels grof geraspt 3 minuten meefruiten. De bouillon toevoegen. Dit 15 minuten op een getemperde warmtebron laten doorkoken en pureren. Gember kleinsnijden en even meeoverwarmen. De soep afmaken met de gembersiroop, curryketchup, crème fraîche en zo nodig peper, zout en een beetje suiker. Op het laatst de peterselie toevoegen.

Uit: *Het nieuwe kookboek* (1948)

Leidse hutspot

Ook een kroniek uit de Tachtigjarige oorlog (1568-1648) beschrijft de teelt van grove peen. Tijdens een jarenlang verblijf, beschrijft de Spaanse kapitein Alonso Vázquez de vaderlandse eet- en drinkgewoonten. In de Zuidelijke Nederlanden ziet de kapitein, behalve veel rapen, peensoorten en bieten groeien. Met vlees gekookt zijn bieten en peen een heerlijk maal. Volgens de overlevering hebben de Spanjaarden op 3 oktober 1574 in Leiden een pot met een restje hutspot achtergelaten. Over de inhoud van de bronzen kookpot, die zich in de collectie van Museum de Lakenhal in Leiden bevindt, is inmiddels eeuwenlang gespeculeerd. Het koken van peen met vlees is Vázquez

onbekend en dus een typisch Hollandse bereidingswijze. De kookpot die de Spanjaarden tijdens het ontzet van Leiden hebben achtergelaten wordt door deskundigen een *grape* genoemd. Al in de Middeleeuwen was hutspot de benaming voor een kookpot of -ketel, waarin eeuwenlang allerlei verckens-, Keulsche, Gelderse, Brabantse, Gentse en zelfs Spaanse gerechten ofwel hutspotten werden bereid. Recepturen worden beschreven in allerlei Middeleeuwse en zeventiende-eeuwse kookhandschriften. Recepturen voor een typische Leidse hutspot ontbreken, maar Gelderse hutspot was een bekende bereidingswijze. Kortom de Leidse kookpot bevatte misschien een restje Gelderse hutspot.

Behalve rondom Hoorn en op de zandige gronden in de omgeving van Leiden worden vanaf de zestiende eeuw in allerlei delen van ons land steeds vaker wortelen verbouwd. Behalve in Noord- en Zuid-Holland komt de beroepsteelt van (winter)peen ook op gang in Zeeland. Nog steeds worden Noord-Bevelanders in de Zeeuwse volksmond peevreters genoemd. In het midden van de achttiende eeuw worden Hoornse worteltjes en grove (winter)peen zelfs op zo'n grote schaal verbouwd dat ze uitgroeien tot één van de bekendste groenten in de vaderlandse moestuin. En omdat vaderlandse tuinders steeds meer oranje wortelrassen veredelen, worden de eerder gangbare witte, gele en rode soorten

▲ WORTELEN KUNNEN ALLERLEI VORMEN HEBBEN.

voorgoed verbannen uit de tuin en hutspot. Tussen 1850 en 1950 zijn meer dan honderd vijftig wortelrassen in omloop. In de negentiende eeuw begonnen de grote penen ook aan een tweede leven als veevoer.

Oranjegezindheid

Ook op schilderijen uit de Gouden Eeuw is te zien dat oranje wortelen in Nederland al meer dan vierhonderd jaar worden geteeld. Al aan het begin van de zeventiende eeuw zijn wortelen, samen met knollen en rapen volop vereeuwigd door schilders die hun markt- en keukentafelen en stillevens vooral in opdracht van de toenmalige elite schilderden. Op schilderijen van Pieter Aertsen (1509-1575), Gerrit Dou (1613-1675), Nicolaes Maes (1634-1693), Frans van Mieris (1635-1681) en vele anderen hebben wortelen vaak zelfs een prominente plek tussen verfijnde groenten als bloemkool, asperges, krapen sla en de artisjok. Des-

ondanks blijft onduidelijk of de schilders de wortelen hebben vereeuwigd als noviteit, uit oranjegezindheid, vanwege oranje als nieuwe kleur, puur voor de sier, of vanwege de 'wulpse' symboliek?

Sinds de twintigste eeuw is door wetenschappers en kunsthistorici regelmatig over oranje wortelen en de eventuele symboliek geschreven. Net als de asperge, ijspegelradijs en pastinaak, wordt vaak beweerd dat de wortel of pee(n), het fallussymbool ofwel de mannelijkheid verbeelden. In literatuur uit de oudheid bestaat vooralsnog geen verwijzing naar een rituele functie of symbolische betekenis. Het enkelvoud van pee(n) of peeën is pee, een woord dat automatisch associaties oproept met penis – afkomstig van het Latijnse *penis* (staart). In de Nederlandse taal is pee(n) geen gangbaar synoniem voor het mannelijke lid, wortel is redelijk gangbaar maar in de zeventiende eeuw en lang daarna worden wortelen

vooral als pee(n) beschreven. Dubbelzinnigheid ontbreekt ook in nog steeds gangbare oud-Hollandse spreekwoorden en gezegden als: 'dat is andere peen', 'peentjes zweten', 'wortel schieten', 'met wortel en tak uitroeien' en 'de bijl aan de wortel leggen'.

Wel staat vast: de oranje bos-, was- en winterpeen zijn *Dutch design avant la lettre* en eerder vanuit een 'oranje hart' geteeld dan ter verbeelding van de mannelijkheid. De vorm, smaak en kleur sprak niet alleen keukenprinsessen, vaderlandse patriotten, schilders en schrijvers aan, want sinds vele eeuwen regeert dit staaltje van oud-Hollandse zaadverdelingskunst in de buitenlandse moestuin en op miljoenen eettafels. 🍷

- ▲ **WORTELEN OP DE GROND IN EEN HUISELIJK TAFEREEL OP EEN HAARDPLAAT.**
- ◀ **WORTELEN WERDEN GEBRUIKT IN DE OUDE HUTSPOTTEN. SCHILDERIJ VAN EEN KEUKEN VAN JOACHIM WTEWAE (1604)**

De Leidse peen was vooral bij het volk geliefd, de Hoornse wortel bij de burgerij.

FOTO: ZAANS MUSEUM, ZAANDAM (COLLECTIE ZOV)

Stiers wreedheid

Op een mooie zomerdag, eind augustus 1647, gingen twee jongens vliegeren in een weiland aan de Hogedijk in Zaandam. Hun vliegers waren wit, zonder opsmuk en niet te vergelijken met de vliegers van nu. Even verderop stond een sterke stier in de wei. De stier hield niet van vliegers en ook niet van jongens. Het dier werd zo woest dat hij uit de wei brak en de omgeving onveilig maakte. Boer Jacob Eg, de eigenaar van de stier, probeerde tevergeefs deze te vangen. De stier stortte zich op de boer en verwondde hem zwaar. De hoogzwangere vrouw van de boer, Trijntje, probeerde haar man te redden. De stier nam haar echter op zijn hoorns en gooide haar de lucht in. De hoorns hadden haar buik zo opengereten, dat er in de lucht een abortus provocatus plaats vond. De navelstreng raakte los en de baby werd uit de buik van de vrouw getrokken. Inmiddels hadden sterke mannen de stier in het water gejaagd, waar ze hem doodden. Boer Jacob stierf 30 uur later en Trijn volgde na 41 uur. De baby werd gered. Men noemde hem Jacob. Maar Jacob junior stierf al zo'n negen maan-

den later, op 25 mei 1648. Ze liggen alle drie in de Zaanse Westerszijde- of Bullekerk begraven.

Op een beroemd geworden schilderij zijn alle tragische episodes zichtbaar. In het Zaans Museum zijn het schilderij en de hoorns bewaard gebleven. Er is ook een klein schilderij dat waarschijnlijk de kleine Jacob voorstelt. In het Gemeentearchief Zaandam wordt het rapport van twee chirurgijns Jan Bigge en Jan Ireton bewaard, die de slachtoffers hadden onderzocht. De boer was verpletterd door de stier en had zijn tong kapot gebeten. Trijns buik en maag waren opengescheurd.

De ramp werd later uitgebuit. Er kwamen prentjes in de handel en het gruwelijke voorval werd zelfs afgebeeld op met ivoor ingelegde tafels en op Chinees porcelein. Predikanten grepen het voorval aan om te waarschuwen tegen de naderende vrede met het katholieke Spanje. De stier werd een metafoor voor 'de roede van Gods toorn'.

Tatoeages als levend erfgoed

Het lichaam als cultuur- drager

Tekst **Jolly van der Velden**

Foto's **Museum Maluku**

Een tatoeage wordt gezet door met kleine naalden inkt en pigmentstoffen onder de huid aan te brengen. Hierdoor ontstaat een voor het leven blijvende afbeelding. Er wordt een machientje voor gebruikt. Steriel werken is noodzakelijk en verplicht. Voor Molukse tattoos wordt vaak zwarte inkt gebruikt, andere kleuren zoals rood, groen en geel komen minder voor. De afbeelding wordt eerst op de huid aangebracht, bijvoorbeeld door met een stift te tekenen. Als alles past, er goed uitziet en mooi met de spieren meeloopt kan er getatoeëerd worden.

◀ EEN TATTOO VERBINDT JE MET JE WORTELS

Er is waarschijnlijk geen groep in Nederland die zich zo uitgebreid tatoeëert als de Molukkers. Traditioneel gezien is het zetten van de Pa'atei tatoeages typerend voor de Molukse gemeenschap. Dat was het in ieder geval tot en met de negentiende eeuw. Het was toen en daar vooral verbonden aan het bereiken van een nieuwe leeftijdsfase of aan een bijzondere prestatie of gebeurtenis. Een man kon er bijvoorbeeld door laten zien dat hij een goed jager was of een koppensneller. Ook in omliggende tribale culturen hadden tatoeages een grote waarde, bijvoorbeeld bij de Dayak, de Maori en de Papua's. Door de kolonisatie is veel van deze tatoeagecultuur verdwenen, niet zelden doordat het tatoeëren verboden werd. Jonge Molukkers hebben nu herontdekt dat tatoeëren een onderdeel van hun traditie is. Hun ouders en grootouders hadden ook al tatoeages, maar dat was meestal op bescheiden schaal. Bijvoorbeeld drie puntjes op de hand als symbool van de RMS, de Republiek Maluku Selatan (Republiek der Zuid-Molukken).

enorm populair is onder jongeren. In het algemeen wordt het veel meer geaccepteerd dan voorheen, het hoort tegenwoordig bij de moderne stadscultuur. Ter illustratie, in de jaren tachtig waren er vijf, algemene, tattooshops in Nederland. Nu zijn er ongeveer tweeduizend.

Jet Bakels, conservator van het museum, benadrukt dat het idee om je identiteit op een bepaalde manier in tattoos uit te drukken bij Molukkers veel dichterbij is dan bij andere groepen. Ze zegt: 'Dat komt voor een deel doordat hun ouders erover verteld hebben met een

Dit is wie ik ben en waar ik trots op ben.

zekere nostalgie. Het heeft een soort aureool van het land van oorsprong dat ver weg is en dat je toch wilt uitdragen. Dat is denk ik bij Molukkers sterker dan bijvoorbeeld bij Javanen. Ook door de geschiedenis, inclusief de recente.'

'Zestig jaar Molukkers in Nederland gaf aanleiding om te bedenken wat we daarmee zouden doen,' vertelt ze. 'We hadden natuurlijk terug kunnen kijken naar hoe het allemaal gegaan is en wat de verschillende generaties hier hebben beleefd, maar dat is tot op zekere hoogte al het verhaal van de vaste opstelling van het museum. Wij vinden het ook belangrijk om de huidige jonge generatie erbij te betrekken, om aandacht te besteden aan de beleving van haar identiteit. We willen deze generatie de gelegenheid geven haar verhaal te vertellen en toen kwamen we op die tattoos, omdat veel tekens te maken hebben met identiteit.'

'De traditionele Molukse tatoeages hebben te maken met de balans tussen leven en dood en met laten zien wie je bent. Je kunt er je eigen interpretatie aan geven die verbonden is met jezelf. Door ze te dragen blijft onze cultuur levend en wordt die niet vergeten. Dat vind ik belangrijk, ook al leef ik hier en ben ik niet van plan daar te gaan wonen. Mijn wortels liggen dáár, maar hier heb ik mijn speerpunt neergezet. Het doet er niet toe waar ik ben, mijn wortels gaan niet dood,' zegt As'se Matulesjij, een jonge Molukse man.

Tekens van identiteit

Museum Maluku in Utrecht besteedt aandacht aan de tatoeagecultuur van Molukkers door middel van de uitdagende wisselexpositie *Tattoo. Who are you? Tekens van beschaving en identiteit*. Het museum wil met deze tentoonstelling laten zien dat tatoeages voor de derde generatie Molukkers (16 – 36 jaar) levend en hedendaags erfgoed zijn. Het is dynamisch erfgoed doordat traditionele Molukse en tribale motieven worden gecombineerd met moderne westerse patronen of met motieven uit Japan of van de Maori. Het museum wil hiermee bruggen slaan naar andere immigrantengroepen, gebruik makend van het feit dat tatoeëren momenteel

Terug grijpen naar de roots

'Wat me ontroert,' vervolgt ze, 'is dat Molukkers nu teruggrijpen naar hun wortels. Ze verbinden hun identiteit aan een cultuur die ze vaak nauwelijks gekend hebben. Ze gebruiken bijvoorbeeld het *oiale*-motief, een zon met een fregatvogel. Een heel gestileerd, bijna abstract motief dat bekend was bij de Alifoeren, de traditionele bevolking van de berggebieden van het eiland Ceram. Het is een symbool van de krijger, van kracht en mogelijk ook verbonden aan koppensnellen. Het is een cultuur die zij waarschijnlijk geromantiseerd hebben. Niemand van hen zou terug willen naar de bergen, maar het motief staat symbool voor authenticiteit en oor-

spronkelijkheid van hun Molukse samenleving die weliswaar bijna verdwenen is, ook daar, maar die voor hen nog een enorme vitaliteit vertegenwoordigt. Ik vind dat heel kenmerkend voor hoe tradities werken en de vorming van identiteit. Dat je oude dingen, ook al heb je ze zelf nooit meegemaakt, met jezelf verenigt en die op een nieuwe manier vormgeeft. Dat verbindt je met je wortels en je kunt er tegelijkertijd een individuele twist aan geven. Je kunt ook verschillende aspecten van je identiteit verenigen en tot uitdrukking brengen. Je bent niet alleen het motief op je linkerarm, ook dat op je rechterarm. Dat vertelt weer een heel ander verhaal. Hoe open en flexibel dat is, dat vind ik mooi om te zien.'

Magie

Er zijn mensen die liever niet praten over hun tattoos en ze niet aan iedereen willen laten zien omdat het zo privé is, of een symbool van kracht. Er zit een element van magie in. Dat was in de originele situatie ook zo. Bepaalde tatoeages gaven bescherming, of verbonden de dragers met hun voorouders of met bepaalde personen uit de samenleving. Dat geeft een zekere heiligheid, waardoor men ze niet heel lichtvoetig kon laten zetten. De drager versterkt zichzelf door de afbeeldingen letterlijk op zijn huid te dragen. Het aanbrengen van een tattoo kan voor iemand nog steeds het karakter hebben van een initiatierite.

Jet Bakels kwam op haar zoektocht een tatoeëerder tegen die weigerde een traditioneel motief van de Molukken te zetten bij iemand die er geen speciale betekenis aan hechtte. Je moet sommige motieven wel waard zijn om te kunnen dragen.

Motieven

As'se Matulesij zette bij zichzelf zijn eerste tattoo op zijn hand toen hij zestien of zeventien jaar oud was. Het klinkt simpel zoals hij het vertelt, gewoon een naald in de inkt dopen en in je huid tikken. Hij wijst op de vier spiralen van die tatoeage die de vier windstreken voorstellen. Ook tekende hij de fregatvogel en stippen die alle Molukkers over de hele wereld symboliseren.

'Waar we ook wonen,' zegt hij, 'we zijn met elkaar verbonden. Nadat ik deze tatoeage had gezet wist ik ook, ik mag nooit met een andere Molukker vechten.' As'se had de motieven bij anderen in zijn omgeving gezien en dacht: dat wil ik ook. Hij vindt tatoeages mooi, maar daar blijft het niet bij, het gaat hem vooral om de betekenis. Hij vertelt dat op Ambon veel jongens zichzelf en elkaar tatoeëren, wat voor de Molukse jongeren hier inspirerend is geweest. Er worden veel christelijk religieuze motieven gebruikt, afbeeldingen van Jezus of van een kruis, maar er zijn ook tattoos met politieke of traditionele motieven. Volgens As'se zijn de tattoos van

➤ Wij willen laten zien waar we vandaan komen.

de RMS inmiddels minder politiek en meer cultureel. 'De inheemse cultuur wordt naar voren gehaald, als middel om te laten zien wie we zijn.'

Veel traditionele Molukse motieven komen van planten, dieren, bijvoorbeeld de *manukau* – de fregatvogel – of van sterrenbeelden. De zon wordt verbonden met de fregatvogel en met de man, de maan is verbonden met de vrouw. Aan sterrenmotieven wordt veel kracht en energie toegeschreven. Ook bekend zijn de *salawaku* – het schild –, de vredesduif, of totemdieren die gekoppeld zijn aan een bepaalde familie of clan. Iemand die tot een familie behoort waar de krokodil het totemdier is, kan eigenlijk geen hagedis laten zetten. Er zijn ook behoorlijk veel Molukse vrouwen die voor een tattoo kiezen. Wat dan eigenlijk niet kan is dat een vrouw een krijgermotief neemt, hoewel het volgens As'se ook onwetendheid kan zijn als het wel gebeurt. Omgekeerd zullen mannen niet snel een maanmotief dragen.

Vroeger werden alleen symbolieken gebruikt, tegenwoordig worden er ook vrij veel letters en woorden gezet. Bijvoorbeeld de naam van het oorspronkelijke dorp of eiland van herkomst, of achternamen.

Trots volk

'We zijn een trots volk en we willen laten zien waar we vandaan komen,' zegt Matulesij hierover. De Europese invloed blijkt dan weer uit het feit dat hiervoor regelmatig gotische letters worden gebruikt.

Hij vervolgt: 'Heel veel Molukkers dragen nu de neo-Molukse tatoeages met invloeden vanuit Japan en het

latino gebeuren. Alles wordt gecombineerd. Zelf draag ik traditionele symbolen, die niet zo veel door jongeren worden gedragen. Waarschijnlijk vanwege onwetendheid over de betekenis ervan, maar wij kennen ook de term *pamali*, dat betekent 'dat wat verboden is'. De westerse wereld heeft onze motieven vaak gelinkt aan koppensnellen en voorouderverering, maar dat is maar één kant van het verhaal. Die motieven hebben juist ook te maken met leven, met balans en met kracht. Alles is met elkaar verbonden, maar de positieve kant werd vaak niet gezien. Het werd in het algemeen alleen gelinkt met dood en verderf, waardoor de ouderen het vooral hier in Nederland verboden. Ook omdat ze de jongeren wilden beschermen. Je moet niet vergeten, ze zijn zo gelovig, zo christelijk opgevoed en dat heeft een enorme invloed gehad. Al vanaf eeuwen terug mochten wij niet meer 'barbaars' zijn. We kregen kleding en hoeden, we werden Europees, een soort Nederlander, en zo moesten we ons ook gedragen. In de bezette gebieden is alles verdwenen. Wij hier in Nederland, de derde en vierde generatie zijn daar nu naar op zoek. Het is er en wij halen eruit wat er inzit, proberen het weer te laten leven, bijvoorbeeld door de tatoeages.'

'Ik werk in het ziekenhuis,' vervolgt hij. 'Ik laat het niet altijd zien, maar draag het wel. Als het zomer is rol ik mijn mouwen op en daar reageren mensen vaak op. Of ze het accepteren of niet, dit is wie ik ben en waar ik trots op ben. De tattoos helpen me om dichterbij mijn cultuur te zijn. Ik heb Nederlandse papieren, maar dit is mijn identiteit.'

Invloeden van buitenaf

Als tatoeagemotieven beïnvloed worden door andere culturen verwatert de traditie niet vindt Matulesij. Hij noemt het een verrijking. 'Misschien is het wel nodig om ook andere invloeden te hebben,' zegt hij. De Maori-tatoeage, de *moko* is bijvoorbeeld heel erg populair bij Molukkers omdat wij een link met elkaar voelen. We hebben een gezamenlijke cultuur, we voelen de broederschap.'

De tattoos op zijn arm aanwijzend geeft hij vervolgens uitleg over wat ze voor hem betekenen. De driehoeken op zijn pols hebben verschillende betekenissen. Een daarvan is de driehoek als symbool voor een berg, deze staat voor bescherming en energie. In de driehoeken zijn weer kleinere driehoeken die het schild, de *salawaku*, vertegenwoordigen. 'De driehoeken beschermen mij tegen negatieve energie,' zegt hij. 'De *salawaku* symboliseert voor mij mijn geloof, het christendom. Dat is mijn bescherming. Bescherming van mijn huis, letterlijk mijn huis, maar ik bedoel daarmee ook mijn lichaam. Er zit een stip in die

Ik draag mijn voorvaderen bij me en ik laat ze zien.

Ieder jaar weer zetten wij onze schoen voor Sinterklaas, blazen wij de kaarsjes op de taart uit als wij jarig zijn, eten wij zoete dingen op het Suikerfeest, kleuren wij eieren met Pasen en zetten wij witte chrysanten op het graf met Allerheiligen. Veel momenten in een mensenleven zijn verbonden met typische gewoonten en gebruiken. Het zijn tradities van onze (voor-) ouders die wij zelf graag voortzetten. Volkskunde Vlaanderen ging, net als in het Nederlandse Jaar van de Tradities, op zoek naar de tradities die een bijzondere rol spelen in ons leven en onderzocht waarom ze zo belangrijk zijn voor ons.

Tradities is een prachtig fotoboek waarin fotograaf Nick Hannes dertig tradities in beeld brengt. Marcel Van den Berg, Katrijn D'hamers en Rik Torfs gaan in op de achtergrond en de betekenis van tradities vandaag de dag.

Meer informatie: www.volkskunde-vlaanderen.be

berg en dat is *my way home*. Net als de fregatvogel: als ik uitvlieg om mijn ding te doen, keer ik daarna altijd weer terug naar huis, naar mijn familie.'

Op een bloemmotief wijzend zegt hij: 'De orchidee, de *Lelemuku*, symboliseert voor mij een vrouw: een moeder, oma of partner. Een vrouw heeft een sterke invloed bij ons, zij is het gevoel van thuiskomen, een steun en toeverlaat, zij is onze ruggensteun, onze balans. Het *oiale* motief symboliseert het verleden, het heden en de toekomst. Het laat zien waar ik vandaan kom, waar ik ben en waar ik naartoe wil. De zonnemotieven staan voor mijn voorvaderen in hun natuurlijke omgeving, verbonden met de kosmos, met de sterren. Ik draag mijn voorvaderen bij me en ik laat ze zien. Wij doen niet aan voorouderverering, maar we houden wel in ere wat ze ons hebben geleerd. Driehoeken kunnen ook ons landschap vertegenwoordigen. Zie je deze? Die zijn niet allemaal gelijk en dat is omdat ons landschap zo woest is, dat je het niet mooi mag tekenen.

'Niet iedereen mag mij tatoeëren,' besluit hij. Het moment moet ook goed zijn. Je gaat alleen maar naar een tatoeëerder toe die je vertrouwt, anders moet je het niet doen.'

Tattoo artiest

Er is geen opleiding om tatoeëerder te worden. Je moet natuurlijk wel tekenaanleg hebben, maar verder leer je het al doende in de praktijk. Het is heel divers, je maakt niet iedere keer dezelfde soort tekening. Als tatoeëerder heb je

veel contact met mensen, daar moet je dus ook goed mee uit de voeten kunnen.

Omar Bernardus is zelfstandig tattoo artiest. Hij vindt Molukse dingen leuk om te doen, 'omdat het iets van mijzelf is', maar is in de praktijk breed bezig met hele verschillende ontwerpen.

'Ik heb mijn hele leven al getekend,' vertelt hij. 'De broer van mijn ex-vriendin is tatoeëerder. Door hem ben ik erin geïnteresseerd geraakt. Ik ben begonnen door voor hem eens een ontwerp te maken en daar heb ik ook mijn eerste lijntjes gezet. Zo ben ik er ingerold. Vanaf dat moment was ik er helemaal door gegrepen en ben ermee verder gegaan. Wat ik mooi vind is dat een tattoo voor iemand heel speciaal kan zijn. Het verhaal dat iemand vertelt, vertaal ik naar een tekening. Dat is heel persoonlijk. Ik maak altijd eerst een ontwerp dat ik met de klant bespreek, het is echt een samenwerking. Ook speciaal vind ik het dat iemand zelf, op zijn of haar lichaam dus, een tekening van mij draagt. Ik zit zelf niet helemaal vol met tatoeages, maar ik heb er aardig wat. Iedere keer komt er iets bij. Het is mijn passie geworden. Ik kan me niet voorstellen dat ik ooit nog iets anders ga doen.'

De tentoonstelling *Tattoo. Who are you? Tekens van beschaving en identiteit* is tot en met eind mei 2012 te zien in het Museum Maluku, Kruisstraat 313 in Utrecht (www.museum-maluku.nl)

Immaterieel erfgoed

In het licht van het actuele overheidsbeleid op het gebied van immaterieel erfgoed verscheen *Volkscultuur Magazine* als extra dik themanummer met de nadruk op de mensen achter dit erfgoed. Welke organisaties willen voorgedragen worden voor de Nederlandse inventarislijst van UNESCO? In dit nummer wordt een aantal van deze organisaties belicht. Wat doen zij precies, en hoe dragen zij hun tradities over aan komende generaties? Wat zijn de sterke punten van hun organisatie en wat vinden zij moeilijk? Wat vinden zij van het nieuwe beleid en wat verwachten ze van de UNESCO erkenning? Wordt het voor hen daarmee gemakkelijker om hun traditie beschermen?

'De dragers van immaterieel erfgoed', themanummer *Volkscultuur Magazine* (2011 nummer 2) is te bestellen door 15 euro over te maken op giro 810806 ten name van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, onder vermelding van VM 2.

KOWRU-ATI

RITUELE PLANTEN VAN SURINAME

Suriname is een land met een grote culturele en biologische diversiteit. Het oerwoud in het binnenland herbergt een schat aan geneeskrachtige kruiden. Door de eeuwen heen brachten Afrikaanse slaven en Aziatische contractarbeiders ook nog tal van nuttige planten mee. Indianen, Creolen, Marrons, Hindoestanen, Javanen: iedere bevolkingsgroep heeft haar eigen taal, religie, rituelen en ideeën over ziekte en gezondheid. Toch vindt er ook veel kennisuitwisseling plaats. Zo komen Indiaanse gewassen terecht in Creoolse kruidenbaden voor indianengeesten en staan er Javaanse planten op de erven van Marrons in het binnenland. Voor veel Surinamers is het gebruik van medicinale planten essentieel voor hun lichamelijk en geestelijk welzijn.

Tinde van Andel en Sofie Ruyschaert, *Medicinale en rituele planten van Suriname* (KIT Publishers, Amsterdam 2011)

'Paeremessen' gelden als een typisch voorbeeld van Zeeuwse volkskunst. Het zijn messen met versierde heften van palmhout (buxushout), die hun dialectnaam danken aan het voorkomen van paarden in de decoratie.

De bekendste, hedendaagse snijder is Frans Dingemanse, geboren in het Walcherse Grijpskerke (1944) en na een loopbaan in het onderwijs actief als zelfstandig werkend kunstschilder en beeldsnijder.

Hoe ziet zo'n traditioneel Zeeuws mesheft er uit? Basisregel: zonder paarden geen paeremes. Ze bevinden zich aan de bovenkant van het heft; de zogenaamde bekroning toont stevast twee paarden aan een voermand (de 'bagge'). Daaronder, min of meer halverwege, bevindt zich in het heft een opengewerkt gedeelte, het 'kooitje'. Hierin zit een loszittend stukje hout, het 'zieltje'. Paarden en kooitje zijn de belangrijkste onderdelen van het decoratieprogramma. Journalist Cees Maas – ook afkomstig van Walcheren – schreef ooit romantisch over het kooitje: 'Je moet het mes bij je oor houden en ermee rammelen. Dan hoor je de ziel. Dan hoor je wat de Zeeuwse snijders al ongeveer twee eeuwen lang als hun meesterteken beschouwen. Maar in al hun Zeeuwse nederigheid nooit hebben geopenbaard.'

De thematiek van de overige versieringen veranderde van hoofdzakelijk bijbelse taferelen in de achttiende eeuw naar onderwerpen uit het boerenleven in de negentiende, zoals handgereedschappen, een ploegende boer of een boer in een rijtuigje, soms een jachttafereel.

HET ZEEUWSE PAEREMES

*Frans Dingemanse
en de traditie*

Tekst **Jan J.B. Kuipers**
Foto's **Anton Dingemanse**

HET LEVEN VAN MIJN VADER

Frans Dingemanse is afkomstig uit een agrarisch milieu. Zijn vader was het grootste deel van zijn werkzame leven boerenarbeider, daarnaast koster van de Gereformeerde kerk in Grijpskerke. Vader en moeder liepen beiden in Walcherse dracht. Dingemanse neemt aan dat de streekcultuur een stempel op hem heeft gedrukt, maar belangrijker lijkt hem zijn aangeboren voorliefde voor knutselen, dingen maken en tekenen. 'Ik hou van door mensen gemaakte dingen die klein en gedetailleerd zijn. Kunst uit de middeleeuwen heeft me altijd meer aangesproken dan barok.' Tijdens zijn studie aan de kunstacademie in Den Haag in de jaren 1967-1972 – flowerpowertijd – liep hij rond in een blauwwit gestreept Walchers boezeroen. 'Een voltrefter,' herinnert hij zich, 'daar hadden ze in Den Haag nog nooit van gehoord.'

Toen Frans in 1978 voor het eerst bewust een paeremes in zijn handen had, vielen een paar dingen op hun plaats. 'Mijn vader werkte bij een wat ouderwetse boer, die niets van moderniteiten als tractoren en bandenwagens moest hebben. Ik heb mijn vader nog zien werken op het land zoals dat de eeuwen daarvoor ging. Met name het oogsten in de zomer ging op de manier zoals we dat op vooroorlogse prentbriefkaarten zien. Dat boerenmes hoorde bij die sfeer, bij alles wat met het leven op het Zeeuwse land te maken had. Vervolgens dacht ik: dit wil ik óók maken.'

PAEREMES ALS EINDPUNT VAN EEN ONTWIKKELING

Tot de uitrusting van de man behoorde tot diep in de zestiende eeuw steevast een mes. Het hing meestal in een leren schede aan de riem. Het heft was van been of hout; de uiteinden waren vaak bekroond met een messing plaatje, waarin meestal de afbeel-

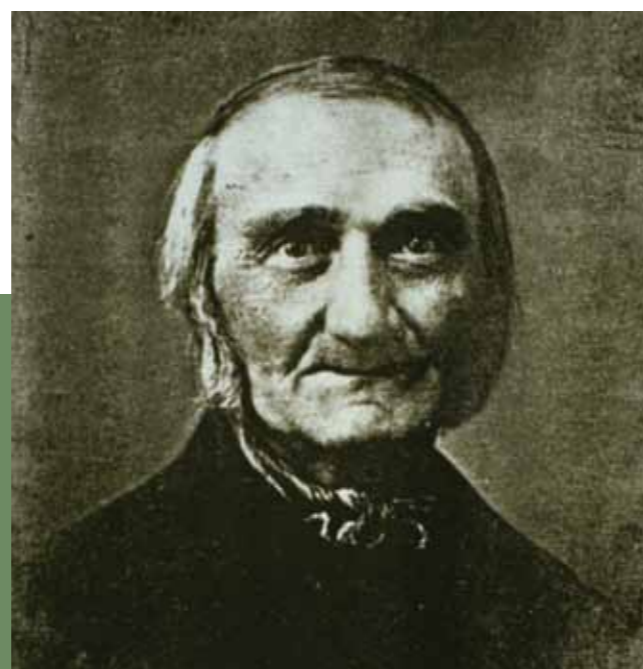

← UITSLAG VAN EEN MESHEFT UIT 1863. DE VERSIERING OP DIT HEFT IS EEN MOOI VOORBEELD VAN NAÏEVE KUNST.

dingen van heiligen, profane personen, dieren of non-figuratieve decoraties waren gegraveerd. De vanzelfsprekendheid van het mes, dat de burger vooral aan tafel gebruikte, nam af wegens het oprukken van het bestek. Voor allerlei ambachten en vooral bij het werk op het land en om de boerderij bleef het echter een noodzakelijk stuk gereedschap dat je altijd bij de hand moest hebben.

Het paeremes vormt op het platteland het eindpunt van een ontwikkeling. Het boerenmesheft heeft in de achttiende eeuw nog een ronde doorsnede en geen bekroning en kooitje. In de negentiende eeuw wordt de doorsnede ovaal en verschijnt het kooitje. Vervolgens wordt de bekroning gevormd door een leeuw en in de tweede helft van de eeuw door twee paarden. Leeuwen als heftversiering komen al veel vroeger voor. Op de buitendijkse site van het in 1682 verdrongen Zeeuwse dorp Valkenisse is bijvoorbeeld een ivoren mesheft in de vorm van een heraldische leeuw (met wapenschild) gevonden.

Bij de Zeeuwse boerenmessen wonnen de paarden – dagelijkse 'medearbeiders' immers – het pleit. De voortgezette populariteit van dit motief is volgens Dingemanse wel te verklaren. 'In het laatste kwart van de negentiende eeuw zijn er veel van die heften gemaakt. Ze bleven bewaard in familiebezit en in museale en particuliere collecties. Omdat de uitgesneden voorstellingen vaak betrekking hebben op het Zeeuwse landbouwgebeuren, vormen ze een hommage aan het leven op het platteland van het negentiende-eeuwse Zeeland. Oftewel een tastbare herinnering aan 'de goeie ouwe tijd!'

▲ PIETER PUYPE (1838-1900) UIT OOST-SOUBURG, DE BEKENDSTE MAKER VAN ZEEUWSE MESHEFTEN. ZIJN WERK IS NOG STEEDS EEN VOORBEELD VOOR ANDEREN.

Veel Zeeuwse mesheften bevinden zich in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Kleine Zeeuwse museale collecties zijn te vinden in de musea van Axel, Goes, Middelburg en Veere. Museum De Wieger in Deurne (Noord-Brabant) toont een deel van de collectie Wiegersma.

PIETER PUYPE

Al in de negentiende eeuw was er een tendens om mooie paeremessen, gesneden door vaklui die het snijden beoefenden als goede bijverdienste, ook te zien als standssymbool. Het diende wel als dagelijks gebruiksvoorwerp, beslist niet als siervoorwerp. Het mes werd opgeborgen in een lange smalle zak, die speciaal voor het mes en zijn leren schede in de zijnaad van beide broekspijpen van het boerenkostuum was genaaid.

De oude snijders werkten doorgaans met geïmproviseerd gereedschap, gemaakt van schachtjes of beiteltes. Ze maakten dit zelf of riepen de hulp in van de scharensliiep. Het gereedschap werd bewaard in een blikken doosje of sigarenkistje. Een bekende en veelvuldig nagevolgde snijder uit de negentiende eeuw was Pieter Puype, geboren in 1838. Hij maakte heften van hoog niveau, volgens Frans Dingemanse het 'prototype' van het latere paeremes. De in hetzelfde jaar geboren Andries Trieller werkte fantasierijker en meer naïef. Uit een volgende generatie stamt Andries Vlieger, die vernieuwend werkte en net als Trieller een eenling bleef.

De verdwijning van de mannendracht in de twintigste eeuw betekende ook het wegvallen van de natuurlijke 'habitat' van het boerenmes. Volgens de overlevering zei Cornelis Pouwer, een bekende snijder, in 1930: 'Vanaf nu maak ik geen boerenmesheften meer.' Vervolgens ging hij heften voor tafelmessen snijden. Anderen bleven wel trouw aan het paeremes en zochten klandizie buiten de boerenstand: liefhebbers van folklore en toeristen bijvoorbeeld.

← HET HEFT IN HET MIDDEN IS HET EERSTE DAT FRANS DINGEMANSE MAAKTE. LINKS DAARVAN, OOK VAN ZIJN HAND, EEN HEFT MET ALS BEKRONING EEN PAARD EN VEULEN. TRADITIONELE HEFTEN, ZOALS DE ANDERE DRIE, VORMEN EEN INSPIRATIEBRON VOOR HET WERK VAN DE HUIDIGE EN NIEUWE GENERATIE SNIJDERS.

Er bleef dus emplot voor de makers van het Zeeuwse 'snikkerwerk', merendeels kundige hobbyisten – soms een zoon die de vaardigheid van zijn vader had geleerd. Maar de schaduw van Cornelis Pouwer viel over hen allen: de heften zaten nu aan een kaas- of broodmes of zelfs een briefopener. Sommigen beproefden hun kunde ook ter decoratie van kaas- en broodplanken.

STEEDS MINDER SNIJDERS

Hil Bottema van het Nederlands Openluchtmuseum schreef in 1960 alle Zeeuwse burgemeesters aan met de vraag of er nog snijders in hun gemeente actief waren. Vervolgens bezocht ze die. Bottema had zelf ook een Walcherse grootvader die ooit had gesneden. Haar publicatie wekte de interesse van Piet Brouwer, in 1919 in Oost-Souburg geboren. Brouwer begon 'schoorvoetend' met het snijden. 'Zelf had ik als kind ook wel gehoord over de paeremessen,' zegt hij in een interview in 2002. 'Mijn vader kwam vaak bij een oom die wagenmaker was. In z'n werkplaats kwamen nog boeren met mooi gesneden messen. M'n vader vertelde dat toen ik een kind was en toen is bij mij misschien wel de kiem gelegd.'

Er zijn anno 2011 nog enkele snijders actief en dus is er volgens Frans Dingemanse sprake van een ononderbroken traditie, hoewel de functie als zakmes verleden tijd is. Om hoeveel snijders het gaat weet hij niet. 'De vraag is, wat versta je onder actief? Je kunt werken voor je eigen plezier, voor de vrije markt, in opdracht, of om je familie eens een cadeautje te geven. Heb je er in een tijd van tien jaar honderd gemaakt of vijf. Het komt allemaal voor. Mensen die voor een markt werken zijn zichtbaar, je hoort of ziet wel eens wat van hun producten. Daar zijn er niet veel van. In de winkel van het Zeeuws Museum kun je een mes kopen, in de winkel van een juwelier ook. Die heften worden door dezelfde man gemaakt. Hij is een vrijetijdsbesteder met pensioen, de enige die op die manier in beeld is. Voor ande-

ren geldt: een leuk tijdverdrijf dat soms ook nog wat oplevert.'

Piet Brouwer stelde in 1979 een lijst op van vijfendertig snijders. In zijn boek *'t Paeremes* telde hij rond het jaar 2000 nog een twaalfstal beoefenaars, van wie acht ouder dan 65 jaar. Nieuwe snijders waren er niet. Dingemane: 'Ikzelf heb een lijst samengesteld aan de hand van publicaties, artikelen in kranten en tijdschriften, en nog een lijstje van mensen die ik ken of gekend heb. Van beide lijstjes zijn mensen overleden. Het eindresultaat is een beetje een gok. Een stuk of vijf blijven over, misschien een paar meer. En dan zijn de mensen die maar zo nu en dan wat maken meegerekend.'

Het aantal is dus zeer sterk afgenomen in de laatste dertig jaar. Wel hebben de overgebleven snijders door geboorte of woonplaats een sterke band met Zeeland. Frans Dingemane kent niemand 'van buiten Zeeland' die actief is. 'Piet Brouwer

Het Zeeuwse paeremes is een mes met een versierd houten heft dat mannen in een speciaal zakje in hun broekspijp droegen.

wer is geboren in Zeeland, maar na zijn jeugd elders gaan wonen. Hij is na zijn pensioen gaan snijden, dat was in zijn woonplaats Rhenen. Hij is intussen hoogbejaard en gestopt. Het aantal snijders neemt nog altijd af. 'Onlangs is Willem Jacobs overleden,' zegt Frans. 'Hij maakte met tussenpozen heften. Willem kwam uit Utrecht en woonde al decennia in Middelburg. Hij maakte en knutselde van alles, bijvoorbeeld modelboten. Maar in het algemeen kan worden gesteld dat de mesheftenmakers 'Zeeuwse Zeeuwen' zijn.

TRADITIE MET VRIJHEDEN

Ook Frans Dingemane heeft de 'voorschriften' van de traditie vrij opgevat, net als de oude snijders. 'Uit de negentiende eeuw zijn een paar voorbeelden aan te wijzen van mensen die zich onverbiddelijk hielden aan de formule paarden, kooitje, bloemetje, vogeltje, handgereedschap dan wel ploegende boer,' zegt hij. 'Je kunt ook totaal andere voorwerpen maken of versieren: pijpenkassen, stoven, kistjes, breischeides. Je kunt heften met een afwijkende vorm maken. Je kunt op het traditionele heft voorstellingen en details tonen die niet gebruikelijk zijn. Alles op dat gebied is gedaan. Dat

maakt overigens het kijken en vergelijken zo boeiend, er is altijd weer wat nieuws te ontdekken.'

Wat zijn eigen werk betreft, vindt hij dat een heft 'binnen de traditie past' wanneer het een bekroning en een kooitje heeft. 'Ik kan dan met de vormgeving dicht bij de oorsprong blijven, bijvoorbeeld een paard met een veulen zijn samen twee paarden. Iemand in de negentiende eeuw maakte een kooitje bestaande uit aapjes, bladeren en een bloem! Ik mag nu dus óók een kooitje maken in elke denkbare afwijkende vorm. Wanneer ik erg vrij met de traditionele basiselementen om ga, kan ik blijven zeggen, het is van de traditie afgeleid. Voor een buitenstaander zal het wel minder herkenbaar worden.'

WAARBORG VOOR DE TOEKOMST

Als snijder was Frans Dingemane meer dan dertig jaar actief. Mensen wisten hem altijd te vinden, met het gevolg dat hij vrijwel steeds in opdracht werkte: 'Heften voor mesen, maar ook voor complete bestekken, briefopeners, geboortelepels. In alle denkbare soorten en maten, doorgaans met zaken die betrekking hadden op de toekomstige bezitter.'

Opdrachten neemt hij in principe niet meer aan. Hij is nu zesenzestig en omdat hij ook andere dingen doet is die hij belangrijk vindt, wil hij daar meer tijd voor overhouden. 'Ik ben ruim tien jaar aan het schilderen. Ik loop al jaren met het plan rond om iets over de Zeeuwse volkskunst te publiceren. Dat heb ik uiteraard al gedaan in het boek *De Zeeuwse Streekdrachten*, maar het is een onderwerp waarover meer te vertellen valt, met woord maar vooral met beeld. Om precies te zijn, ik wil een boek maken met veel getekende, zo je wilt in mijn aquareltechniek geschilderde afbeeldingen.'

In dat boek wil Frans ook zoiets als een schriftelijke cursus 'hoe maak je een Zeeuws mesheft' inbouwen, vertelt hij. 'Al met al een waarborg voor de toekomst, want wellicht nodigt dat dan mensen uit het ambacht op te pakken. Zo'n boek gaat tijd en energie kosten. Als ik in het beeldsnijden nog eens wat wil doen, zal dat vooral iets zijn wat voor mij een uitdaging betekent.'

Tot slot wil Dingemane nog wel wat kwijt over zijn schriftelijke cursus. 'Als ik zeg hoe maak je een Zeeuws mesheft bedoel ik eigenlijk: hoe maak je een kwalitatief goed Zeeuws mesheft. Maar dan kom ik op gevaarlijk terrein, want nu komt het begrip kwaliteit aan de orde. Het valt me op dat het bij dit onderwerp altijd gaat over kwantiteit, nooit over kwaliteit. Ik vind dat het een belangrijk facet in het totaalplaatje, maar merk dat het weinig leeft. Ik heb daar onlangs wat over opgeschreven. Wie daar interesse in heeft en een gesprek wil aangaan, is van harte welkom.' ■

Meer informatie: www.fransdingemane.nl

FOTO'S: JACCO HOOIKAMMER

De kinderdracht wordt in Staphorst en Rouveen sinds enkele jaren niet meer dagelijks gedragen. Maar voor de foto willen moeders en grootmoeders, voor zover ze zelf nog in dracht gekleed zijn, hun (klein)kinderen nog wel eens verkleden. Thirza (bijna twee jaar, uit Rouveen) bewondert haar pasgeboren broertje Jesse, die warm in de 'groene deken' is ingepakt. Thirza vindt het prachtig om net zo gekleed te zijn als haar oma's en overgrootoma's. Omgekeerd vinden die het net zo mooi, natuurlijk. Eenmaal in Staphorster kleren gestoken rent en tiert ze net zo als in 'burgerkleren'.

Ingezonden door Johan de Bruin

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op **Traditie**

Stuur deze bon naar: Naam
Nederlands Centrum Straat
voor Volkscultuur Postcode
F.C. Dondersstraat 1
3572 JA Utrecht

Woonplaats

Telefoon

E-mail

Datum

Opgeven kan ook via Handtekening
nvc@volkscultuur.nl

Traditie

Tatoeages als levend erfgoed

Het Zeeuwse Paeremes

Ambachtelijk stroopstoken

Woonwagencentrum Beukbergen

Lees elk kwartaal over de boeiende achtergronden van onze tradities en rituelen en krijg daarmee inzicht in het immaterieel erfgoed van Nederland.

Een jaar lang **Traditie** voor maar **€22,-**

Word nu abonnee en u krijgt een welkomstgeschenk cadeau.

Woonwagencentrum Beukbergen in Huis ter Heide

▲ BEUKBERGEN IN DE JAREN ZESTIG.

◀ ARBEIDERS, HANDELSLUI EN AMBACHTSLIEDEN GINGEN ROND 1850 MET WOONWAGENS DOOR HET LAND TREKKEN EN ONTWIKKELDEN HIERDOOR EEN EIGEN CULTUUR.

Leven 'op de reis'

In de gemeente Zeist is een bijzonder proces aan de gang. Het grootste woonwagencentrum van Nederland, Beukbergen, staat aan de vooravond van een omvangrijke herinrichting en uitbreiding. Het centrum mag uitgroeien van 163 naar 220 plaatsen, terwijl elders in het land het aantal standplaatsen vaak vermindert of woonwagencentra zelfs helemaal verdwijnen.

Tekst **Jolly van der Velden**
Foto's **bewoners Beukbergen, Liesbeth Sluiter**

De bedoeling is dat Beukbergen een gewone wijk van Zeist wordt. De gangbare gemeentelijke nuancering is: 'een gewone wijk met een bijzondere woonvorm'. Bijzonder omdat de bewoners hun cultuur willen behouden die in de afgelopen eeuw is gevormd door het leven 'op de reis' en door te wonen in een woonwagen. Veel van de huidige wagens zien er uit als huizen, maar ze zijn nog steeds zo goed als allemaal verplaatsbaar. Die verplaatsbaarheid is in deze tijd overigens niet meer het belangrijkste. Het gaat erom een standplaats op het centrum te hebben, te midden van de hechte gemeenschap die Beukbergen is.

Herkomst

Woonwagenbewoners stammen af van arbeiders, handelsreizigers, keuterboeren, ambachtslui of turfstekers die rond 1850 begonnen rond te trekken door het land. Ze waren op

zoek naar inkomsten door seizoenswerk, naar een nieuw afzetgebied of naar nieuwe klanten. De mechanisering was de belangrijkste aanleiding voor deze trektocht. Boeren bijvoorbeeld hadden daardoor steeds minder mankracht nodig, waardoor men het werk vaker elders moest zoeken. Kenmerkende beroepen die rondtrekkend werden uitgeoefend waren ketellapper, scharenslijper, venter, stoelenmaker en muzikant. Aanvankelijk gingen de 'reizigers' van hooiberg naar logement, maar aan het eind van de negentiende eeuw waren er al een kleine honderd woonwagens op de weg, zodat ook het gezin en de inboedel mee konden.

Er wordt soms vanuit gegaan dat alle woonwagenbewoners Roma of Sinti zijn, in de volksmond zigeuners genoemd, maar dat klopt niet. Hoewel zij ook een reizend volk zijn, hebben ze een heel andere achtergrond en geschiedenis.

▲ **DOOR HUN AFWIJKENDE LEVENSTIJL WERDEN DE WOONWAGENBEWONERS MET ARGWAAN BEHANDELD.**

◀ **DE FAMILIEBAND IS TUSSEN WOONWAGENBEWONERS HEEL STERK. OP BEUKBERGEN KENT IEDEREEN ELKAAR. HIER EEN VERJAARDAGSFESTJE BIJ DE FAMILIE BRUMMER.**

Beukbergen wil zijn eigen cultuur behouden.

Reizigers

In Nederland werden in 1968 de woonwagenbewoners gedwongen in grote centra, zogenaamde regionale kampen te gaan wonen. In veel gevallen werd het voor hen hierdoor onmogelijk hun traditionele bronnen van inkomsten aan te spreken.

De term reiziger heeft het verbod op rondtrekken overleefd en wordt nog steeds gebruikt. 'Omdat wij van oorsprong een rondreizend volk zijn,' legt de heer Brummer uit, één van de bewoners van Beukbergen. 'Het maakt me niet uit

wat er wordt gebruikt, reiziger of woonwagenbewoner. Het ligt er ook aan waar we zijn. Onder elkaar zijn we reizigers en als ik in Zeist kom zeg ik dat ik op Beukbergen woon. Maar we spreken niet over onszelf als kampers.' Aan die term kleven te veel negatieve associaties.

Herinrichting

De herstructurering van Beukbergen wordt een geweldige klus. Ongeveer honderd woonwagens zullen moeten worden verplaatst in verband met de brandveiligheid. Daarnaast komen er meer groen, een beter stratenplan, nieuwe

verlichting en worden er voldoende parkeerplekken en nieuwe speelvoorzieningen aangelegd. Ook staan er seniorenwoningen in het midden van de kenmerkende ringvorm van Beukbergen gepland, zodat ouderen gewoon kunnen blijven wonen waar ze hun hele leven gewoond hebben. Tussen hun kinderen in, wat belangrijk wordt gevonden.

De bewoners staan helemaal achter de herinrichting en uitbreiding, toch is het op sommige punten nog spannend. Het gaat dan met name om de reguliere toewijzingsprocedure van huizen of standplaatsen. Als die in de toekomst gevolgd gaat worden, betekent dit dat er ook mensen van buiten de groep op het centrum kunnen gaan wonen. Jan Donkervoort van de bewonerscommissie zegt: 'De gemeente heeft met de wet- en regelgeving te maken, dat begrijpen wij wel, maar wij willen hier alleen maar mensen hebben die tot de traditionele doelgroep behoren. We willen hier geen problemen. En we willen ook niet dat onze cultuur uitsterft.'

Sociale controle

'We wonen hier op Beukbergen dusdanig dat er geen vijf zijn die we niet van naam kennen,' vult de heer Brummer aan. 'Van naam en toenaam en dan heb ik het ook over baby's en kinderen. In Soesterberg weten ze nog niet eens wie er naast ze woont, maar dat bestaat bij ons niet. Het bestaat bij ons ook niet dat we een afspraak maken voordat we bij elkaar op bezoek gaan.' Knikkend naar een ander lid van de bewonerscommissie zegt hij: 'Als ik bij hem op visite ga, loop ik naar de wagen, doe de deur open en ga naar binnen. Dan wordt er koffie gezet en dat kan iedereen bij iedereen. Zo gaan we met elkaar om. Dat is onze cultuur en de vrijheid die we onder elkaar hebben.' 'En er is een grote sociale controle,' zegt Jan Donkervoort. 'We letten op elkaars spullen en op elkaars kinderen. Dat ervaren wij absoluut niet als een nadeel. Het is voor ons vanzelfsprekend.'

De heer Brummer vervolgt: 'Vijftig jaar geleden stonden hier veertig families. Die families zijn al die jaren met elkaar opgegroeid. De meeste kinderen zijn hier gebleven. Sommige trokken naar andere centra of gingen elders wonen. De bewoners van andere centra hebben dezelfde ideeën die wij hebben. De doelgroep zoals wij die zien, ziet er anders uit dan mensen vaak denken. Er wonen hier ook burgermensen op Beukbergen, omdat ze met iemand van Beukbergen getrouwd zijn. Dat vinden wij ook de doelgroep. Die mensen interesseren zich voor ons. Mensen die van buitenaf komen interesseren zich er misschien helemaal niet voor, willen misschien onze cultuur en onze meningen wel veranderen en dat willen we niet. Dat gebeurt elders ook. Kijk naar Urk of Staphorst, daar willen ze dat ook niet. Als we onze cultuur willen behouden zouden onze kinderen meer gelegenheid moeten krijgen om zich hier te vestigen.'

Donkervoort benadrukt: 'We zijn het in heel veel opzichten eens met de gemeente. Het plan ziet er goed uit. De gemeente is bereidwillig en als je ergens mee bezig bent krijg je een discussie of een meningsverschil, maar dat hoort bij deze fase. Problemen zijn er toch om opgelost te worden? De overheid heeft decennialang over ons heen gelopen, maar wij zijn ook een beetje mondiger geworden. Ze hebben ons altijd gewezen op onze plichten, waar ze gelijk in hebben, maar we hebben ook onze rechten.'

Tradities

'Of er speciale tradities zijn? Het gaat hier zoals het overal gaat,' zegt een ander lid van de bewonerscommissie. 'Alleen als ik een begrafenis bij ons bekijk dan zijn er geen veertig mensen, maar vier-, vijf- of zeventien. Iedereen die de persoon gekend heeft of de kinderen kent, komt er maar toe. Uit heel Nederland komen ze dan. Onze cultuur is niet alleen hier van het centrum, ook van andere woonwagencentra. Bij een huwelijk komen er ongeveer evenveel mensen als bij een begrafenis, dus dat zijn grote feesten.' Wat huiselijke tradities betreft wordt direct genoemd dat de schoenen altijd worden uitgetrokken, om de wagen schoon te houden. Om er gelijk achteraan te zeggen dat dat nou ook weer niet zó'n afwijkend patroon is.

De gemeente zegt weleens dat de bewoners meer moeten integreren. De bewoners vinden zelf dat ze wel voldoende geïntegreerd zijn. Ze winkelen in het dorp, gaan er naar de kerk - de meesten zijn katholiek -, de kinderen gaan er naar school, naar de crèche en naar de voetbalvereniging. 'Vijftig jaar geleden zat ik hier op school en nu zitten mijn kleinkinderen hier op dezelfde school,' zegt de heer Brummer.

Toch is er ook iets dat ze wel vinden afwijken. 'Er is bijna niemand op het centrum die altijd op dezelfde tijd eet, zoals de burgerbevolking doet. Die zeggen, we komen om zes uur thuis en dan is het eten klaar. Dat is bij ons niet zo. De vaders

en de grootvaders gingen de deur af met een slijpwagen of om te venten en pas als ze thuis kwamen werd het eten gemaakt. Dat was nooit dezelfde tijd en dat is nu nog zo.'

Een andere traditie die genoemd wordt is toch nog steeds het rondreizen, al gebeurt dat nu niet meer met de woonwaggen maar met een toercaravan. Vroeger was er in elke gemeente wel een doortrekkerskamp, maar die zijn er niet meer. Beukbergen heeft zelf ook geen passantenplaatsen.

Overheidsbeleid

Na het centralisatiebeleid van de jaren zestig van de vorige eeuw, begon de overheid al halverwege de jaren zeventig te decentraliseren en is daar sindsdien niet meer mee opgehouden. De grote centra werden weer opgedeeld in kleinere eenheden, wat tot veel verzet heeft geleid. Zowel bij de bewoners als bij de (regio)gemeenten.

Veel woonwagencentra waren voor de decentralisatie al gesitueerd op de meest incurante plekken, bijvoorbeeld bij een vuilnisbelt, langs een spoorlijn of bij een waterzuivering van de riolering. Een factor die, samen met het gedwongen 'standvast' staan, ongetwijfeld heeft bijgedragen aan het isolement ten opzichte van de 'burgermaatschappij' en aan de stigmatisering van de groep.

In 1999 werd de woonwagenwet afgeschaft waardoor de woonvorm niet langer bepalend was voor de cultuur. Met andere woorden: Iedereen, ook burgers, kon vanaf dat moment in een woonwagen gaan wonen. Op papier bestaat er hierdoor in feite geen woonwagenbevolking meer.

Door een tekort aan standplaatsen zijn er woonwagenbewoners die gedwongen worden in een huis te gaan wonen. Het overgrote deel voelt hier niets voor. Vandaar dat op Beukbergen meer standplaatsen gecreëerd gaan worden. Burgemeester Janssen van Zeist zegt hierover: 'De gemeente wil graag dat de mensen op een voor hen prettige manier kunnen wonen. Daarvoor bouwen of veranderen we zo nodig wijken. Voor deze groep, die een andere woonvorm prettig vindt dan gangbaar, was er al tijden een wachtlijst en de gemeenteraad wilde ook deze groep een goede woonruimte bieden. Na de herinrichting hebben alle mensen van de wachtlijst een plaats op het woonwagencentrum.'

De geschiedenis van Beukbergen

De gemeente Zeist heeft aan Liesbeth Sluiter, zowel journalist als fotograaf, de opdracht gegeven een boek te schrijven over de geschiedenis van Beukbergen. De achterliggende gedachte is dat wat er nu gaat gebeuren een mijlpaal is.

Burgemeester Janssen: 'De renovatie en herinrichting is een groots moment in de geschiedenis van Beukbergen, zowel van de geschiedenis die geweest is, als van de geschiedenis die nog komen gaat. Welk mooier moment voor een boek

kun je hebben? Nu zijn er nog mensen die hun verhalen kunnen vertellen en die verhalen zijn een deel van het boek. Bovendien zie je dat de bewoners ook op een kantelpunt staan om van reizende burger, een burger die een woning betreft te worden. Terwijl ze toch hun unieke cultuur willen behouden. Al met al interessant genoeg om een boek mee te vullen.'

Over haar werkwijze vertelt Sluiter: 'Oorspronkelijk was het de bedoeling dat ik voor het boek ook alle fotografie zou doen, maar toen ik eenmaal met de bewoners in gesprek raakte, kwamen er al vrij snel oude foto's op tafel. Dat bleek een heel bruikbare ingang te zijn voor hun eigen geschiedenis. Op een gegeven moment had ik wel driehonderd foto's die ik heb opgeknapt en groot heb afgedrukt. Dat waardeerden de mensen, ze zagen dat ik voor hen iets kon betekenen en niet alleen maar iets kwam halen. De foto's waren ook een enorme bron van informatie. De familiegeschiedenis hebben de bewoners heel hoog zitten. Vandaar dat ik op het idee kwam in het clubhuis van Beukbergen een tentoonstelling in te richten, zodat de mensen hun eigen geschiedenis aan de muur konden zien hangen. Er is ook een DVD uitgebracht waar die foto's op staan. De bijpassende achtergrondmuziek, zoals *You'll never walk alone*, wordt gespeeld door pianist Nico Donkervoort, een broer van een bewoner. Die tentoonstelling is officieel geopend en daar is de DVD vertoond. Ik voelde echt de ontroering door de zaal suizen. Het was heel erg druk en een groot succes. De tentoonstelling heeft er een paar maanden gehangen; familieleden uit het hele land zijn er naar komen kijken.'

▲ HET INTERIEUR VAN EEN TRADITIONELE WOONWAGEN.

► TONIA BRUMMER WOONT AL 36 JAAR OP BEUKBERGEN, DICHTBIJ HAAR KINDEREN, KLEINKINDEREN EN ACHTERKLEINKINDEREN.

Geschiedenis

Naast veel rondlopen op Beukbergen, gesprekken aanknopen met de bewoners en deelnemen aan gemeenschappelijke activiteiten, zoals de bingo en de jaarlijkse bedevaart naar Kevelaer, bracht Liesbeth een tijd lang ook minstens een dag in de week in het archief van de gemeente Zeist door. Ze kreeg daar veel hulp van de archivaris met het zoeken naar materiaal dat overvloedig aanwezig bleek te zijn. Bijvoorbeeld documentatie over gemeenteraadsvergaderingen of boze brieven van de baron die kwaad was omdat het woonwagenkamp naast zijn landgoed kwam.

'Sappige details uit het verleden, die veel hebben opgeleverd over de specifieke geschiedenis van het kamp,' zegt ze. 'Het kamp staat naast een paar huizen die vroeger noodwoningen heetten. Die waren er het eerst aan de Beukbergenlaan. Ik heb gesproken met twee kleindochters van de vrouw die destijds zo'n beetje de spil vormde van dat noodwoningengemeenschapje. Het leuke is dat dan blijkt dat het leven van de woonwagenbewoners helemaal niet zo verschilde van dat van andere arme mensen uit die tijd. Terwijl ze wel uit

verschillende groepen kwamen en er ook een duidelijke scheidingslijn liep, zie je dat het leven van de woonwagenbewoners ook ingebed was in de meer algemene Nederlandse geschiedenis.'

'Dat is trouwens wat ik met het boek heb proberen te laten zien,' vervolgt ze. 'Dat ze wel een bijzondere groep zijn, maar dat die groep eigenlijk heel lang gewoon deel heeft uitgemaakt van de samenleving, totdat ze grotendeels door maatregelen van de overheid steeds verder is gestigmatiseerd en in een hoek gedreven zijn in de jaren zestig. Met gevolgen als criminalisering en uitstoting, waar ze zelf ook niet blij mee zijn. Achteraf is mijn belangrijkste doel geweest zoveel mogelijk de nuance te laten zien van hun leven. Om het eenzijdige stempel dat ze opgedrukt hebben gekregen een beetje uit te vlakken en te vervangen door het veel rijkere, bredere beeld dat hun leven te zien geeft.'

Liesbeth Sluiter, *Beukbergen, een geschiedenis van woonwaggenbewoners* (Amsterdam/Zeist 2011). Meer informatie: www.stokerkade.nl

Zigeunermuziek

▲ EÉN VAN DE MUZIKAALSTE NEDERLANDSE SINTIFAMILIES IS DE FAMILIE BASILY. OPMERKELIJK IS DAT DE VIJFDE GENERATIE INMIDDELS MUZIEK MAAKT.

Als je de Basily's hoort spelen is het eerste dat opvalt dat het ongelofelijk snel en gepassioneerd gaat. Het is geladen muziek en voordat je er wat aan kunt doen, word je automatisch meegenomen met de maat en kun je je meetikkende voet met geen mogelijkheid meer stilhouden.

De muzikale traditie van de Basily familie

Tekst **Jolly van der Velden**
Foto's **Basily Gipsy Jazz, Rogier Fokke**

Virtuoos, snel, temperamentvol, emotioneel geladen en levendig: allemaal termen die iets zeggen over zigeunermuziek. Het is muziek die zich duidelijk onderscheidt, maar toch niet overal hetzelfde klinkt. Er zijn namelijk verschillende soorten zigeunermuziek, bijvoorbeeld uit Midden- en Oost-Europa (Roemeens, Hongaars en Russisch), de flamenco uit Spanje en de gipsyjazz.

Ondanks de verschillen is er een duidelijke gemeenschappelijke noemer en dat is de manier waarop er gespeeld wordt: dat maakt zigeunermuziek tot één genre. De grootste kracht van die manier van muziek maken is de spontaniteit. De traditie is alles uit het hoofd, of liever gezegd, uit het hart te spelen. Er wordt gespeeld op gevoel, pas dan kun je improviseren en variëren en het resultaat is dat geen één nummer ooit precies hetzelfde is. De uitvoering is belangrijker dan de melodie.

Volksmuziek

De oorspronkelijke volksmuziek van de nomadisch levende zigeuners was ooit zo goed als alleen maar vocaal en, net als alle volksmuziek, in principe uitsluitend bestemd voor de eigen bevolkingsgroep. Pas later ging men allerlei instrumenten gebruiken, verdween de zang voor een groot deel en werd er ook muziek gemaakt voor publiek van buiten de eigen kring. Met andere woorden: er ontstonden zigeunerorkesten. Door de eeuwen heen is er vanzelfsprekend beïnvloeding geweest van en door de plaatselijke muziek.

Dit proces heeft fantastische muzikanten opgeleverd. Tata Mirando en zijn familie, het Rosenberg trio en Django Reinhardt bijvoorbeeld, zijn of waren allemaal Sinti. Eén van de muzikaalste Nederlandse Sintifamilies is de familie Basily. Opmerkelijk is dat de vijfde generatie inmiddels

De term zigeuner werd door veel mensen als discriminerend ervaren en is in 1974 tijdens een Romacongres in Londen officieel afgeschaft, net als gipsy en gitano. Vanaf dat moment spreekt men van Roma, om aan te duiden dat het om één volk gaat, weliswaar zonder land. De Roma kennen wel een onderverdeling in groepen, onder meer op basis van woonplaats en taalvariant. De Sinti zijn zo'n groep. Zij wonen voornamelijk in de Benelux, Frankrijk en Duitsland. Ondanks de naamverandering wordt er wat muziek betreft in het algemeen nog steeds gesproken over zigeunermuziek, of over gipsyjazz als het om de jazzvariant gaat.

muziek maakt. Er zijn momenteel twee professionele bands die een goede reputatie hebben opgebouwd: de Basily Gipsy Band en de Basily Boys. De boys zijn vier gitaristen, neven van elkaar en onder de twintig; een leeftijd die succesvolle optredens in binnen- en buitenland overigens niet in de weg heeft gezeten.

Hun vaders en ooms vormen de Basily Gipsy Band. Zij spelen gipsyjazz en hebben op alle grote jazzfestivals van Europa gestaan. Ze baseren zich op de muziek van de legendarische gitarist Django Reinhardt en spelen in de traditie van zijn Hot Club de France. De gipsyjazz blijft voor hen de basis, maar gaandeweg hebben ze zich ontwikkeld tot een groep met een eigen identiteit door de jazz te combineren met traditionele Balkan, blues en Spaanse invloeden.

Doorgeven van de traditie

Popy Basily is de sologitarist van de groep. Over al die generaties muzikanten binnen de familie zegt hij: 'Je groeit ermee op. Dag en nacht hoor je dezelfde muziek. Je ziet je vader spelen, je oom spelen en je neven. Dan ligt dat heel

dichtbij om zelf ook een muziekinstrument te pakken.' Naar zijn neef Gino kijkend zegt hij: 'Wij hebben nooit overwogen om wat anders te gaan doen, maar we hebben ook neven die dat wel hebben gedaan. Iedereen mag zijn eigen weg natuurlijk gaan, daarmee val je niet buiten de familie. Je bent niet verplicht om ook muziek te gaan maken, maar voor ons is het belangrijk onze muziek, de gipsyjazz, in ere te houden. Ik hoop dat als ik zeventig of tachtig mag worden, ik dan nog veel kleinkinderen heb die het ook allemaal spelen; dat zou het mooiste zijn. Het gaat om het doorgeven van de traditie en het zou zonde zijn als het na de zevende of achtste generatie stopt. Er zou dan een stuk van onze cultuur verloren gaan.'

'Het heeft ook te maken met dat we Sinti zijn,' vervolgt hij na een korte stilte. 'Daar zijn we trots op. Wij zijn de grondleggers van deze muziek. Het wordt vaak nagespeeld, maar eigenlijk kunnen alleen Sinti dit heel goed spelen.'

Popy Basily was een jaar of elf toen hij begon met gitaar spelen en een jaar of dertien toen hij voor het eerst optrad. Voor Gino Basily geldt ongeveer hetzelfde.

'Dat was de oude tijd,' zegt de laatste, 'onze ouders zijn misschien begonnen toen ze vijftien, zestien waren. Wat je nu ziet zijn veel jongere kinderen die al muziek maken. De zoon van onze violist Tucsi bijvoorbeeld is vijf jaar en die speelt nu al solootjes. Kinderen van zeven, acht jaar waar we van denken, waar halen ze het vandaan? Het maakt niet uit of ze achter de piano gaan zitten of een viool, een cello of een gitaar pakken; ze krijgen er een melodie uit. Elke generatie begint jonger. We zijn blij met onze zonen, maar inmiddels zijn er al weer andere jongetjes waar alle ogen op gericht zijn. Dat is leuk. Dat die zonen van ons kunnen spelen, dat weten we nu wel.'

Bezetting

Ook al speel je allemaal dezelfde soort gipsyjazz, toch blijkt dat iedere generatie een eigen sound ontwikkelt. De band maakt eigen nummers waar ze door herkenbaar zijn. Dat doen de boys ook en dat is precies de bedoeling volgens Popy. 'Als je kijkt naar een klassiek zigeunerorkest dan hebben die meer violen dan wij, altviolen, een cimbaal en een klarinet. Dat is een hele volle bezetting voor Balkanmuziek. Voor onze gipsyjazz hebben we een bezetting van een solo- en een slaggitaar, een contrabas, een viool en een cajon (percussie) nodig. Net als het Rosenbergtrio, die hebben twee gitaren en een contrabas en daar kun je de hele wereld mee overgaan, dat doen ze trouwens ook, meer heb je niet nodig. Het Rosenbergtrio bestaat uit twee broers en een neef en zij hebben hun eigen stijl. Wij zijn de Basily-familie en wij willen die gipsyjazz erin houden. Wij willen wel uit gaan breiden met de muziek, maar ik zie het niet zitten om een er altviool bij te pakken of andere instrumenten, want dan is het geen Basily meer.'

Gino vult aan: 'Als Popy speelt en je zet er vijftig andere gitaristen omheen, dan haal ik hem er nog uit. Dat komt door die eigen stijl. Je moet jezelf blijven.' Zonzo Basily is de zoon van Gino en de sologitarist van de Basily Boys. Hij is negentien en ziet ook het verschil tussen de verschillende generaties. 'Onze opa had een heel oude zigeunerstijl, toen kwamen onze ouders die dat gemoderniseerd hebben en wij zijn een jongere generatie die weer moderner speelt. Wel met de Django Reinhardtstijl als basis, maar ook met een beetje Spaans, een beetje van alles eigenlijk. Ik luister natuurlijk ook naar andere muziek.'

Geen bladmuziek

Kenmerkend voor zigeunermuziek is dat er niet van bladmuziek wordt gespeeld. Logisch, anders kun je niet improviseren. Maar hoe leer je het elkaar dan? Op de vraag aan Gino Basily hoe hij gitaar heeft leren spelen en hoe hij het zijn zoon heeft geleerd zegt hij: 'Ik denk

dat het niet te maken heeft met leren. We wonen niet in huizen, maar in woonwagens en bij mijn vader thuis hangen twee gitaren en twee violen aan de wand. De kinderen zien dat natuurlijk. Als ik binnen ben, of mijn vader of broer of een van mijn neven, dan wordt er altijd wel gemusiceerd. Kinderen halen dan zelf ook een gitaar van de muur. Spelenderwijs wordt dan wel duidelijk of er iets inzit of niet.'

▲ ER ZIJN MOMENTEEL TWEE PROFESSIONELE BANDS DIE EEN GOEDE REPUTATIE HEBBEN OPGEBOUWD: DE BASILY GIPSY BAND EN DE BASILY BOYS.

Popy vult aan: 'Alles gaat op gevoel en op gehoor. Zo dragen we het ook over. Het heeft zijn voordelen en nadelen. Ons voordeel is dat wij veel eigen akkoorden hebben die niet eens beschreven staan, maar wel die specifieke jazzsound geven. We spelen ook in heel veel verschillende ritmes en eigenlijk weten we daar niet eens de namen van, maar we spelen ze wel allemaal. Het nadeel is dat als je met iemand mee moet spelen van bladmuziek, wij dat dan eerst even moeten uitzoeken.'

De band heeft ooit met Stephane Grapelli opgetreden, de violist van Django Reinhardt. Grapelli was 86 op dat moment en toen hij opkwam in zijn rolstoel was dat 'heel bijzonder'. 'Het was onze wens om ooit met hem samen te spelen,' zegt Popy. 'We hadden

natuurlijk nog liever met Django zelf gespeeld, maar die leeft niet meer. We hebben trouwens wel met zijn kinderen gespeeld.' Vroeger werd er op gewone gitaren gespeeld, tot Django Reinhardt in de jaren dertig van de vorige eeuw een Selmergitaar introduceerde. Gewoon zes snaren, maar bijzonder door het model en de klank. Als zo'n gitaar wordt bespeeld, hoor je het echte geluid van gipsyjazz.

Familiegevoel

Tijdens een optreden zijn alle bandleden goed op elkaar ingespeeld. Ze kijken, luisteren en volgen elkaar. 'Ik hoef maar naar Popy te kijken,' zegt Gino, 'en ik weet wat hij bedoelt. Nou ja, op muziekgebied dan. Als we aan het spelen zijn gooien we 'visitekaartjes' uit en we gaan door op wat het publiek het best bevalt. De ene keer is dat wat meer Spaans en de andere keer zitten er wat meer traditionele invloeden in. We zijn een eenheid en hebben veel oogcontact, ook als iemand een solo speelt, blijven we kijken. Het is iedere keer anders, we improviseren bij elk nummer. Het is nooit ingestudeerd. Het gaat om het gevoel, om het spel en als het swingt hebben we lol. Het lukt wel eens niet, maar als de een zijn avond niet zo heeft, dan neemt de ander het gewoon over. Dat doen we

Wij zijn trots op onze Sinti muziek.

voor elkaar, je laat je familie niet vallen. Het is geen wedstrijd wie de beste is, we gunnen elkaar het succes. Als mijn zoon binnenkomt zegt Popy gelijk: 'Kom maar, nu is het jouw beurt. Laat maar zien wat je kunt.'

Volgens Zonzo zijn de familieband en het muziek maken eigenlijk niet te scheiden. 'Bij ons speelt heel de familie en we spelen allemaal met elkaar. We hebben niet zoals bij een voetbalclub allemaal verschillende teams, het is gewoon één familie. Het is eigenlijk één groot orkest.' Ook voor hem is muziek maken heel belangrijk en net als zijn vader heeft hij nooit overwogen wat anders te gaan doen. 'Anderen gaan nog naar school of gaan werken, maar wij proberen hier echt ons werk van te maken. We willen het doen zoals onze ouders het doen en tot nu toe lukt dat.'

Cultuur van de Sinti

Musiceren is al eeuwenlang verbonden met de cultuur van de Sinti. Toch ziet dat er door de tijd heen steeds wat anders uit. De opa van Zonzo heeft bijvoorbeeld nog andere tijden meegemaakt.

De heer Basily: 'Onze voorouders hebben ook altijd muziek gemaakt en dat was al een bron van inkomsten in de jaren voor de oorlog. In die tijd werd er door de familie ook gehandeld in instrumenten. Je groeide er gewoon in op. Het ging vanzelf. Muzikant zijn is natuurlijk ook een beroep dat je als reizend volk goed kunt uitoefenen. Als je van stad naar stad en van land naar land trekt, dan kun je daar je kost mee verdienen. Oorspronkelijk komen wij van India en daar waren we al met muziek bezig, misschien is daar ook nog iets van overgebleven.'

Hij heeft zelf gitaar gespeeld. Samen met een paar neven kwam hij zo aan de kost. 'Mijn zoons en kleinzons spelen op grote festivals en in grote zalen,' zegt hij, 'maar wij hebben vroeger veel in cafés gespeeld of we gingen langs de deuren. We bleven ergens een tijdje als er wat te beleven en te verdienen was, bijvoorbeeld op een kermis. Toen ging het anders dan nu. Het gebeurde maar heel weinig dat we van tevoren een afspraak hadden om ergens op te treden. Het leven was toen heel anders. Nu sta je vast op een kamp. Ja, ik denk er wel eens met heimwee aan terug.'

◀ ZIGEUNERMUZIEK WORDT NIET VAN BLADMUZIEK GESPEELD, MAAR ER WORDT GEÏMPROVISEERD VANUIT HET HART.

Net als zijn kleinzoon vindt ook hij de familieband verweven met de muziek. 'Door de muziek wordt de band ook weer sterker natuurlijk. Als de jongens ergens in het land optreden, dan komt de familie die daar in de buurt op kampen staat, er ook naar toe. Dan zie je elkaar weer en dat is mooi.'

Dat de muziek bij elke generatie wat verandert ziet hij vooral bij zijn kleinzoon Zonzo. 'De basis is hetzelfde, maar hij is moderner en nog sneller. Die jonge gozer is een groot talent. Hij luistert naar traditionele zigeunermuziek, maar ook naar andere muziek en vermengt dat.'

Een tijdgenoot van Liszt zei eens over een zigeunerorkest dat daar de violist niet spēélt op zijn instrument, maar ermee praat. Antal Steixner, de percussionist van de band, zegt iets vergelijkbaars: 'Muziek is een taal en als je zin hebt om te praten, dan maak je al gauw muziek... en als het publiek er dan ook nog blij van wordt, dan is muziek maken het mooiste dat er is.' 🎵

Meer informatie: www.basily.nl

Openbare rouwplekken

Bermrouw en bermmonumenten

Een tegel, kruis of steen, inmiddels ben ik vele bermmonumenten onderweg tegengekomen. Voor de nabestaanden heeft zo'n plek langs de snelweg een persoonlijke betekenis gekregen. Deze bermmonumenten krijgen aandacht in de media. Ik vraag aandacht voor iets anders, want als toevallige voorbijganger merk ik dat ik iedere keer vooral geroerd word door het bosje verlepte bloemen. Waarom doet een half vergaan beertje in de berm mij meer dan een gedenkteken langs de kant van de weg. Ligt dit aan mijn stemming als ik erlangs kom, of ligt het iedere keer aan de attributen zelf? Ik denk het laatste. Maar hoezo dan?

Tekst Jannes H. Mulder
Foto's Nationale Beeldbank

Bermmonumenten zijn een spontaan ritueel bij verkeersongelukken met dodelijke afloop.

Jaren geleden reden we door het glooiende landschap van Wales en opeens in de bocht van de weg was het daar. Van het ongeluk zelf was weinig te zien maar her en der in de berm lagen verse rode rozen nog verpakt in cellofaan. In de gauwheid observeerde ik ook een dingetje dat leek op een beertje. Ik wilde afremmen, maar er reed een auto te dicht achter ons. Een andere keer was bij ons in de buurt. Ik fietste halverwege de Straatweg en passeerde een verlepte bos rozen recht overeind aan een lantarenpaal met tape vastgeplakt. Ik weet nog dat ik toen dacht 'bij de dood horen rozen toch droevig ondersteboven te hangen?'. Ik heb me afgevraagd waarom juist restanten van vroege bermrouw scherp in mijn herinnering zijn blijven staan. Waarom doet een bos vergane bloemen mij meer dan de objecten die bij gedachtenisplekken horen en waarbij het om duurzame bermmonumenten gaat. In mijn zoektocht naar een antwoord, ben ik denkbeeldig teruggegaan naar het moment even voor een dodelijke verkeersongeluk.

Iedere dag fietsen ze in een stoet van school naar huis. Hoe verder van school des te kleiner het groepje. Iedere leerling zegt uiteindelijk zoiets als vaarwel en zwaait letterlijk af in de richting van zijn of haar eigen huis. Dan slaat de ramp toe. De plek van het dodelijke ongeluk wordt onmiddellijk door de politie met rood / wit plastic lint gemarkeerd. Personeel van de ambulances, omwonenden, toevallige passanten, zelfs iemand van de plaatselijke krant zijn er. Mobieltjes staan aan. Even later geschokte ouders en een verslagen leerling van de school. Iemand zet haar verfrommelde fiets tegen een boom. Het ene ogenblik leeft ze nog, nu is ze dood. In stilte rijdt de ambulance weg. Even later vertrekt de kraanwagen met getakelde auto. Ondertussen melden groepjes klasgenoten zich ter plekke aan. Zij willen vroeg erbij zijn om uitdrukking te geven aan persoonlijke droefheid en aan een gevoel van verbondenheid.

Instant onheilsplek

Een vreselijke ervaring brengt mensen acuut tot elkaar. Klasgenoten *twitteren*

om het acute leed te delen. De 'instant' onheilsplek stroomt over van lief en leed. Tranen doen tranen vloeien, zowel in goede als in hele slechte tijden. Onderlinge barrières vallen weg, aanwezigen troosten elkaar, zijn stil. Spontaan kunnen deelnemers elkaar de hand geven, een kring vormen. Verslagenheid kan verlamdend werken, maar verdraagt zich nauwelijks met boosheid, met verontwaardiging. Waarom was dit fatale ongeluk nu nodig? De politie zorgt ervoor dat op professionele wijze de fysieke tekenen van het ongeluk worden afgevoerd, aangeveegd en opgeruimd. Omdat binnen de kortste tijd de meeste sporen van het ongeluk zijn uitgewist, blijft een mentale wanorde over. De fysieke dood en het verkeersongeluk krijgen daarmee iets 'vluchtigs'. Zij die te laat aankomen zien vage remstrepen in het wegdek of sporen van het ongeluk in de berm. De plek waar je gisteren nog gedachteloos langs kwam, is direct na het ongeluk leger dan leeg. Fluisteren wat je denkt, laten zien wie je bent en doen wat je voelt. Het verlangen in dit vacuüm iets te doen, een gebaar te maken is dan ook groot. Voor de één is het een kaarsje aansteken, voor een ander is het een roos neerleggen, een briefje onder een steentje neerleggen, een foto ophangen of een knuffel achterlaten. Je wilt een symbolische handeling verrichten, eventueel iets zeggen. De door het verkeerslint afgezette ruimte is door de dood aangeraakt en in overdrachtelijke zin besmet geraakt. Niet voor niets werd vroeger de plek des onheils door een geestelijke gezegend. Hetzelfde fenomeen is van toepassing op een hotelkamer of een cel van een poli-

tiebureau waar iemand zich van kant heeft gemaakt. Dergelijke acuut geladen ruimtes ondergaan een reiniging die fysiek en vaak spiritueel van aard is. Er ontstaat spontaan een bescheiden ceremoniële bijeenkomst om de schok te verwerken, wetende dat het openbare leven ook weer doorgaat. Het verkeer raast door alsof er niets is gebeurd, nieuwe hotelgasten weten evenmin van iets.

Naar een permanent monument

Bermrouw direct in aansluiting op de dood begint als een spontane daad met de daarbij horende vergankelijke attributen als bloemen en briefjes. Voor sommigen is de plek van het fatale verkeersongeluk voorgoed veranderd. De behoefte ontstaat dan om er een semi-permanente plek van herinnering van te maken met bijvoorbeeld een bewerkte steen die verschilt met die op de officiële begraafplaats. Een uitvaartceremonie, ook als de uitvaart om een jong volwassen verkeersslachtoffer gaat, verschilt van de spontane ceremonie die onmiddellijk na het ongeluk langs de weg plaatsvindt. Bij een begrafenis zitten de bloedverwanten vooraan en iemand neemt officieel het woord en vaak begint de ceremonie met zoiets als 'Wij zijn hier bij elkaar om afscheid te nemen van .....'. De uitvaart is zoals antropologen het noemen, een rite de passage of een overgangsritueel. De overleden persoon verlaat het rijk der levenden en is op weg naar een eventueel hiernamaals en de mensen zijn er behalve om te rouwen en elkaar te ondersteunen vooral ook om definitief vaarwel te zeggen. Bij de vroege bermrouw langs de snelweg gaat

◀ BERMROUW IN VAASSEN, OP DE PLEK WAAR MEERDERE MEISJES DOOR EEN VERKEERSONGELUK OM HET LEVEN KWAMEN.

het meer om de bezwering van samen-gebalde persoonlijke droefheid met boosheid om de onacceptabele voortijdige dood. De functie van bermrouw is de kanalisering van dit publiekelijk rouwen. De spontaan in de berm aanwezige vrienden, klasgenoten en kennissen privatiseren tijdelijk de openbare ruimte om het zelfbeklag samen te delen. Voor definitief afscheid nemen, zoals op een uitvaart, is het veel te vroeg. Gelijkertijd gaat het ook om de openbare erkenning van 'onze' droefheid, om de openbare uiting van verbondenheid. De functie van bermrouw is ook *healing*, maar dat geldt ook en mogelijk zelfs meer voor de latere, meer permanente bermrouw en voor het rouwen aan het graf op de begraafplaats.

Bij de opbouw van een bermmonument in aansluiting op de spontane vroege bermrouw staan de ouders en bloedverwanten centraal. De ontstane hechting aan de plek van het ongeluk vraagt om een duurzaam bermmonument. Een combinatie van motieven, zoals verering, herinnering vasthouden, gedenken en verkeersgebruikers waarschuwen, leidt ertoe dat een persoonlijk ingerichte

semi-permanente gedachtenplek in de publieke ruimte wordt opgebouwd. De spontane en vluchtige vormgeving van vroege bermrouw rond de dood verandert in de meer weloverwogen vormgeving van de bermmonumenten horende bij late rouw en herdenken.

Nieuwe rituelen

Bermrouw wordt door onderzoekers van rituelen tot de zogenoemde wilde rituelen gerekend. Bedoeld wordt dan 'wild' in de betekenis van bloemen in het wild, wilde of spontane gedachten en zo verder. Ik spreek liever van nieuwe rituelen mede gebaseerd op overgenomen stukjes uit oude tradities en gewoonten. Bermrouw, vooral de vroege vorm is een spontaan zelfontwerp. Je bent voor een korte periode zeer intensief met en bij elkaar en wil dat naar de buitenwereld uitdrukken. De jongeren melden zich, niet bij iemand maar bij elkaar aan. Voor de korte duur ontstaat er een gemeenschap. Door alle mediale mogelijkheden – denk alleen al aan mobiele kiekjes – zijn de jongeren ook bezig met zelfscenering. Daar is absoluut niets mis mee. Authentiek vertoon is niet oppervlakkig, maar is in de regel wel vluchtig, in zekere zin

dun. Spontane gebaren zoals een sjaal in de berm neerleggen zijn onderdelen van een 'zuiltje' oprichten en juist deze onschuld, vergankelijkheid en kwetsbaarheid van vroege bermrouw spreken mij aan. Langs verkeerswegen heb ik gevoelsmatig meer met de achtergebleven restanten op een plek van de anonieme dood, dan met de versteende plek van de herinnering aan iemand.

Ik denk terug aan mijn lichte verbazing waarom langs de weg in Wales al die rozen nog in cellofaan verpakt zaten. Ik moet ook denken aan mijn observatie van de bos rozen rechtovereind aan de lantarenpaal. Die twee beelden zijn mij bijgebleven, omdat het spontane en authentieke uitingen waren van voor vrienden, klasgenoten en kennissen belangrijke momenten. Voor de rouw van bermrouw en de vluchtigheid van het opgerichte 'instant monument' vraag ik aandacht. Van deze nieuwe traditie koester ik vooral het vluchtige karakter. 🌸

▼ SOMMIGE PLEKKEN VAN BERMROUW GROEIEN UIT TOT EEN BLIJVEND BERMMONUMENT.

Vouwmodel doodskist voor huisdier

Het Uitvaartmuseum heeft een doe-het-zelf vouwmodel van een doodskistje ontwikkeld om een huisdier te begraven. Met het doodskistje wil het museum ouders en kinderen helpen de dood bespreekbaar te maken. De eerste kennismaking met de dood is voor veel mensen het overlijden van een huisdier. Door samen een kistje te versieren en een uitvaartdienstje op te zetten, ontstaat er ruimte voor een ontspannen gesprek en merkt een kind hoe een ritueel kan helpen bij het verwerken van verdriet.

Meer informatie: www.totzover.nl

Doodeng of doodgewoon

Elke dag sterven wereldwijd ongeveer 155.000 mensen. De dood is een dagelijks onderdeel van ons bestaan. De tentoonstelling *De Dood Leeft* laat zien hoe nabestaanden wereldwijd met de dood omgaan. Hoe rouwen en herdenken ze: ingehouden of openlijk, sober of uitbundig, privé of massaal? In de tentoonstelling komen allerlei manieren van afscheid nemen, rouwen en herdenken aan bod. Deze zeggen veel over de manier waarop mensen kijken naar de dood, het leven en het hiernamaals.

In de tentoonstelling doorlopen bezoekers de verschillende fasen die nabestaanden doormaken: afscheid nemen, rouwen, herdenken en – in sommige gevallen – contact zoeken met de overledene. Balinezen houden bijvoorbeeld een feestelijke optocht voor de dode en mogen geen verdriet tonen, omdat de ziel zich anders niet kan losmaken om opnieuw geboren te worden. Tibetaanse 'bottenbrekers' snijden het lichaam van de overledene in stukken en voeren het aan gieren, als daad van intense barmhartigheid voor de dode. Mexicanen vieren Allerzielen met skeletten en doodshoofden van suikergoed. Chinezen verbranden jaarlijks papieren cadeaus voor hun voorouders tijdens het Qingming-festival.

De tentoonstelling *De Dood Leeft* is vanaf 3 november te zien in het Koninklijk Instituut voor de Tropen, Linnaeusstraat 2, Amsterdam (www.tropenmuseum.nl)

IN HET VOLGENDE NUMMER

SINTERKLAASLEKKERNIJEN

Het geven van zoete lekkernijen hoort al eeuwenlang bij het Nederlandse sinterklaasfeest. Deze lekkernijen dienden lange tijd om de jeugd op te voeden: oppassende kinderen werden door Sint Nicolaas op allerlei lekkers getraakteerd, stouteriken kregen alleen maar een roe.

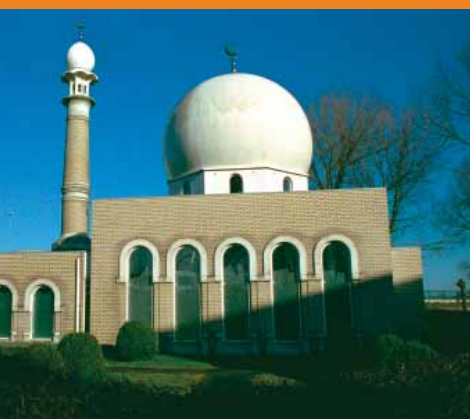
IJSZEILEN

Met een boot over een ijsvlakte zeilen, ofwel ijszeilen, is een Nederlandse uitvinding uit circa 1600. De ijschuit bleek niet alleen aantrekkelijk voor recreatief gebruik, maar ook als vervoermiddel. Tegenwoordig wordt het ijszeilen vooral beoefend door mensen met een passie voor snelheid, kou en wind.

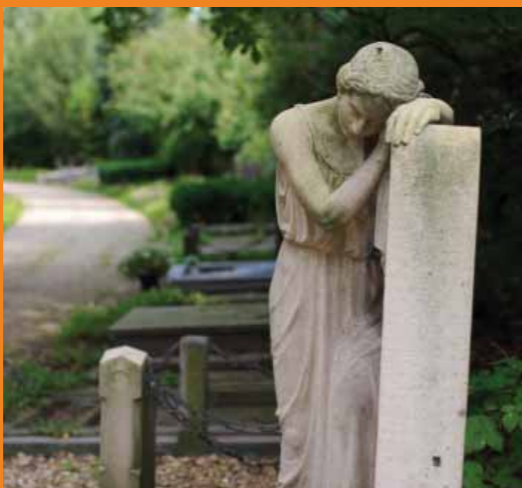
ISLAMITISCH NIEUWJAAR

De komst van het nieuwe jaar wordt door moslims niet zo uitbundig gevierd. Het exacte begin van het nieuwe jaar wordt bepaald door het verschijnen van de sikkel van de nieuwe maan. Er wordt herdacht dat Mohammed en zijn volgelingen – in 622 na Christus – van Mekka naar Medina trokken. Deze verhuizing is het startpunt van de moslimkalender.

UITVAART

Nergens spelen rituelen zo'n prominente rol als bij de dood. Voor nabestaanden is het heel belangrijk om op een goede manier afscheid te nemen van een dierbare. De dood is zo onherroepelijk dat nabestaanden het maar moeilijk kunnen bevatten. Rituelen bieden bij het proces van verwerking een houvast.

Colofon

Traditie

Tijdschrift over volkscultuur en immaterieel erfgoed
Jaargang 17, nummer 3, najaar 2011

Traditie is een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed

Redactie en exploitatie:

Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel: 030-2760244
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:

drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
dr. Albert van der Zeijden
drs. Olivier Rieter
drs. Saskia van Oostveen
Met medewerking van Ton Fischer,
Pieter van Rooy, Addy Kayim en
Anneke Munnik

Foto omslag: Museum Maluku
Vormgeving: www.icarusontwerp.nl
Drukwerk: www.libertas.nl

Traditie verschijnt vier keer per jaar.
Een abonnement kost € 22,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk 1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

Traditie verschijnt ook op cassette, ingesproken voor mensen met een leeshandicap.
Dedicon, Postbus 24, 5360 AA Grave
tel. 0486-486486, fax: 0486-476535
email: info@dedicon.nl
www.dedicon.nl

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Mochten er personen of instanties zijn die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan wordt hen vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISSN 1382-4104

Nederlands Centrum voor
Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed

Jaar van het Immaterieel Erfgoed 2012

Het Jaar van het Immaterieel Erfgoed is een grootschalige publiciteitscampagne om de hele Nederlandse bevolking bewust te maken van het immaterieel erfgoed. Erfgoed bestaat uit meer dan alleen gebouwen en bijzondere voorwerpen. Erfgoed klinkt ook door in tradities en rituelen, in de culturele bagage die wij van huis uit hebben meegekregen.

De Nederlandse regering heeft aangekondigd de UNESCO conventie van het immaterieel erfgoed op korte termijn te zullen ratificeren. Nederland verplicht zich dan het eigen immaterieel erfgoed in kaart te brengen, te documenteren en maatregelen

te nemen voor *safeguarding*. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed is al volop bezig plaatselijke organisaties klaar te stomen voor deze taak.

Doe ook mee met het Jaar van het Immaterieel Erfgoed en verzin een activiteit om uw immaterieel erfgoed onder de aandacht te brengen: een spannende manifestatie, een tentoonstelling of een ander soort project. Meldt u aan bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed en ontvang het logo van het Jaar van het Immaterieel Erfgoed en al het promotiemateriaal dat daar mee samenhangt.

Meer informatie: www.jaarvanhetimmaterieelerfgoed.nl

Via het contactformulier kunt u zich aanmelden als deelnemer en immaterieel erfgoed in uw omgeving doorgeven.

Traditie

Tijdschrift over volkscultuur en immaterieel erfgoed

Veel van onze gewoonten hebben wij onbewust overgenomen van onze ouders en voorouders en vervolgens naar eigen hand gezet. Het doorgeven van gewoonten en gebruiken van generatie op generatie noemen wij traditie. Het woord is afgeleid van het Latijnse woord 'traditio', wat overhandiging betekent. Het overhandigen van cultuur aan de volgende generatie.

Traditie is het tijdschrift dat informatie biedt over de historische achtergronden en hedendaagse betekenissen van tradities in Nederland. De komende jaren gaat Traditie veel aandacht besteden aan de tradities die wij zo waardevol vinden dat wij ze niet verloren willen laten gaan: het immaterieel erfgoed.

Het immaterieel erfgoed is de nieuwe tak van erfgoed. In 2003 nam UNESCO een conventie aan om ook het immaterieel erfgoed te gaan beschermen. Tradities zijn 'levend' erfgoed en beschermen moet daarom opgevat worden als levensvatbaar houden. Daarvoor is het nodig dat immaterieel erfgoed betekenis krijgt voor nieuwe generaties. Traditie draagt hieraan een steentje bij door het verhaal te vertellen van de vele mooie tradities die Nederland rijk is.

Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed

F.C. Dondersstraat 1

3572 JA Utrecht

Tel: 030 - 276 02 44

E-mail: ncv@volkscultuur.nl

Internet: www.volkscultuur.nl

